МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ
СВЕТИ НИКОЛЕ – БИТОЛА
РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

ФАКУЛТЕТ ЗА ПСИХОЛОГИЈА
СТУДИСКА ПРОГРАМА: СОЦИЈАЛНА ПСИХОЛОГИЈА

МАГИСТЕРСКИ ТРУД

КВАЛИТЕТОТ НА СЕМЕЈНАТА ИНТЕРАКЦИЈА И ЗАДОВОЛСТВО ОД ЖИВОТОТ, ГЛАВНИ ПРИЧИНИТЕЛИ ЗА ДЕВИЈАНТНО ОДНЕСУВАЊЕ НА ЛИЦА КОИ ОПСЛУЖУВААТ ЗАТВОРСКА КАЗНА

СТУДЕНТ: **АЛЕКСАНДРА ДОРАКОВСКА**
БРОЈ НА ИНДЕКС: **M234012**
МЕНТОР: **ПРОФ.Д-Р СЛАЃАНА АНГЕЛКОСКА**

Битола, 2024

Содржина

ВОВЕД.....3

I.ТЕОРЕТСКИ ДЕЛ НА ТРУДОТ 4

1.1. ДЕФИНИРАЊЕ НА СООДВЕТНИОТ ПРОБЛЕМ И ОСНОВНИТЕ ПОИМИ.....4

1.2. РЕЛЕВАНТНИ ИСТРАЖУВАЊА НА ПРОБЛЕМОТ.....5
1.3. ЗАШТИТНИ ФАКТОРИ НА СЕМЕЈСТВОТО.....24
1.3.1. Улогата на семејството во развојот.....25
1.3.2. Семејство и девијантност.....25
1.4. ЗАДОВОЛСТВО ОД ЖИВОТОТ.....58

II.МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО.....63

2.1. ОДРЕДУВАЊЕ НА ПРОБЛЕМОТ ОДНОСНО ПРЕДМЕТОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО.....63

2.2. ЦЕЛИ.....63

2.3. ЗАДАЧИ.....63

2.4. ХИПОТЕЗИ.....63

2.5. ВАРИЈАБЛИ.....64

2.6. МЕТОД НА ИСТРАЖУВАЊЕ, ТЕХНИКИ И ИНСТРУМЕНТИ.....64

2.7. ПОПУЛАЦИЈА И ПРИМЕРОК 65

2.8. СТАТИСТИЧКА ОБРАБОТКА НА ПОДАТОЦИТЕ.....65

2.9. ОРГАНИЗАЦИЈА И СПРОВЕДУВАЊЕ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО..66

III. РЕЗУЛТАТИ И ДУСКУСИЈА.....67

3.1. Основни податоци за испитаниците.....67

3.2. Дескриптивна анализа.....69

3.3. Дискусија.....76

ЗАКЛУЧОК 77

ЛИТЕРАТУРА 81

ВОВЕД

Основните конструкции кои ќе бидат испитани во ова истражување се заштитните фактори на индивидуално и семејно ниво и задоволството од животот кај младите со проблеми во однесувањето. Заштитните фактори се однесуваат на услови, карактеристики, околности, силни страни и ресурси на поединецот, семејството и пошироката средина која го намалува ризикот за појава на проблеми во однесувањето (Башич, 2009; Walsh, 2003; Khanlou и Wray, 2014), спречуваат понатамошно влошување на состојбата и поттикнуваат или одржуваат здрав развој (Вулиќ-Прториќ, 2002). Со оглед на тоа што во литературата се утврдени бројни семејни и индивидуални заштитни фактори кои водат до добри резултати на индивидуално и семејно ниво (Walsh, 2002; Schwarzer и Warner, 2013), во ова истражување фокусот ќе биде ставен на семејната комуникација, поврзаност и справување со проблеми, семејната вера/духовност и социјалната поддршка на семејството, како три клучни домени на функционирање на семејството и самоефикасноста како клучен заштитен фактор на индивидуално ниво.

Друг важен концепт што ќе го испитува ова истражување е задоволството од животот во целина преку седум домени (материјална состојба, здравје, достигнувања, односи, сопствена безбедност, припаѓање на заедницата и идната безбедност) бидејќи се покажа дека претставува неопходна поддршка за социјалното функционирање и важен психолошки ресурс за постигнување на адаптивен развој (Antaramian, Huebner и Valois, 2008). Задоволството од животот може да се дефинира како когнитивна компонента на субјективната благосостојба (Sousa и Lyubomirsky, 2001), т.е. како мерка на когнитивната проценка на квалитетот на севкупните животни околности во кои живее поединецот (Anderson, Dubois, Leoncikas и Sandor, 2012).

Во трудот што следува теоретски ќе бидат опфатени повеќе области. Прво ќе бидат дефинирани и разјаснети клучните поими: заштитните фактори на индивидуално и семејно ниво и задоволството од животот. Потоа ќе бидат објаснети резултатите од досегашните истражувања на оваа тема, по што ќе биде даден детален увид на резултатите од ова истражување. Поточно, ќе се утврди (не)постоење на разлики во заштитните фактори на поединецот (општа самоефикасност) и ниво на семејство (семејна комуникација, поврзаност и справување со проблеми, семејна вера/духовност

и социјална поддршка на семејството), како и задоволство од животот во целина и индивидуалните домени кај младите со проблеми во однесувањето поврзани со родот.

I.ТЕОРЕТСКИ ДЕЛ НА ТРУДОТ

Во воведното поглавје веќе беше нагласено како во последно време сè поприсутен е позитивниот пристап на запознавање на младите луѓе со проблеми во однесувањето, кој се фокусира на силните страни, потенцијали, силни и заштитни фактори. Причината за горенаведеното лежи во фактот дека ориентацијата на позитивноста во истражувањето овозможува подобро разбирање, идентификација и зајакнување на индивидуалните и семејните силни страни. Имено, тоа е клучно за избалансиран и сеопфатен пристап на проучување на благосостојбата на младите и креирање насоки за ефективен третман врз основа на сили со цел позитивен развој, исполнување на потенцијалот и успешно справување со проблемите (Cox, 2006, Lippman, I sur. 2014).

Имајќи предвид дека ова истражување ќе се фокусира на позитивните аспекти на психосоцијалното функционирање и развојот на лицата со проблеми во однесувањето, потребно е прво да се дефинираат заштитните фактори на индивидуално и семејно ниво кои се доста релевантни за пристапите фокусирани на позитивното.

1.1. ДЕФИНИРАЊЕ НА СООДВЕТНИОТ ПРОБЛЕМ И ОСНОВНИТЕ ПОИМИ

Прегледот на литературата покажува дека постојат бројни дефиниции и поделби на заштитните фактори, што е тесно поврзано со фактот дека заштитните фактори често се поврзани со факторите на ризик, а нивната поврзаност, синергија, испреплетување и меѓусебни влијанија често се нејасни. За потребата на ова истражување ќе бидат наведени само оние дефиниции кои најчесто се користат во домашната и странската литература, а кои изгледаат релевантни за ова истражување. Така, некои дефиниции говорат дека заштитните фактори се однесуваат на оние состојби, карактеристики, околности, сили и ресурси на поединецот, семејството и поширокото опкружување кои во интеракција со ризикот придонесуваат за

издржливост (Walsh, 2003; Khanlou и Wray, 2014), односно го намалуваат ризикот од појавата на проблеми со однесувањето (Башиќ, 2009), спречуваат понатамошно влошување на состојбата и поттикнуваат или одржуваат здрав развој (Вулиќ-Прториќ 2002). Од друга страна, Ратер (1985, според Долежал, 2006) ги дефинира заштитните фактори како влијанија кои подобруваат или менуваат однесување на една личност кон ризиците во околината, кои имаат тенденција да предизвикаат појава на лоши модели на однесување или некои други негативни исходи, додека Виндл (2011) говори за силните страни и ресурси во и надвор на поединецот кои поттикнуваат капацитет за адаптација и закрепнување во ситуација на неволја.

1.2. РЕЛЕВАНТНИ ИСТРАЖУВАЊА НА ПРОБЛЕМОТ

Кога се зборува за видовите на заштитни фактори, тогаш можеме да кажеме дека постои општоприфатена поделба на две (внатрешни и надворешни), односно три основни категории на заштитни фактори: индивидуални, семејни и еколошки (Мауровиќ, 2015). Поточно кажано, заштитните фактори зависат од поединецот, семејната средина и поширокаta социјална околина на поединецот (Тавра Кранжелиќ, 2002).

Во прилог на горенаведеното говорат авторите Марej (2003, според Мауровиќ, 2015) и Али Гизир (2004), кои сумирајќи бројни истражувања, изделија три фундаментални категории на заштитни фактори кои спречуваат/намалуваат ризик за појава на проблеми во однесувањето:

1. Карактеристики на личноста (позитивен темперамент, внатрешен локус на контрола, висока самодоверба, самоефикасност, позитивни очекувања за иднината, просек до висока интелигенција, регулација на емоции и вештини за интроспекција, чувство за автономија, вештини за планирање и организирање на животот, социјални вештини, надеж, оптимизам).

2. Семејни фактори (семејна кохезија, квалитет на родителство, поддршка на членовите на поширокото семејство).

3. Фактори на животната средина (социјална поддршка од возрасни, вклученост во просоцијални организации, пристап до квалитетни училишта, добри односи со врсниците, вклученост во значајни активности итн.).

Слично на тоа, Мангам и сор. (1997, според Долежал, 2006) во својата работа ги наведуваат најчестите споменати заштитни фактори за спречување на проблеми во однесувањето преку три категории:

1. Индивидуални (добро генетско наследство, лесен темперамент, интелигенција, когнитивни способности, самодоверба, внатрешен локус на контрола, идно планирање, оптимизам, позитивни очекувања за иднината, социјална компетентност, контрола на егото, отпорност, рана одговорност, издржливост и др.)

2. Семејни (позитивен однос родител - дете, квалитетно родителство, издржливост на семејството, вклученоста на таткото во воспитувањето и грижата на детето, позитивни очекувања за иднината на детето, помало семејство, вработување на мајката и сл.)

3. Еколошки (позитивен однос со возрасните, учество во воннаставни активности и програми, позитивно училишно искуство, вклученост во заедницата и сл.).

Овде може да се спомене и поделбата според Гармези (1985, според Башиќ 2009), кој во својата работа исто така идентификуваше три категории на заштитни фактори: диспозициски атрибути (фактори на темперамент, социјална ориентација и одговори на промени, когнитивни способности и вештини на справување), семејна средина (позитивен однос со барем еден родител или родителски фигури, кохезија, топлина, хармонија и отсуство на занемарување) и надворешни фактори на средината (надворешни услови и широка социјална поддршка, како и индивидуално користење на овие услови).

Како што може да се види, постојат бројни заштитни фактори кои се поделени на три основни категории. Меѓутоа, за целите на овој труд ќе се користат само две категории за заштитни фактори, поточно индивидуални и семејни заштитни фактори. Со оглед на тоа дека се работи за различни истражувања (Walsh, 2002, Schwarzer и Warner, 2013), се утврди постоењето на бројни семејни и индивидуални заштитни фактори кои водат до добри исходи на индивидуално ниво, фокусот на ова

истражување ќе се стави на општата самоефикасност, како клучен заштитен фактор на индивидуално ниво и на семејната комуникација, поврзаноста и справувањето со проблемите, семејната религија/духовност и социјалната поддршка на семејството, како три клучни домени на функционирањето на семејството. Овде е важно да се нагласи како факторот социјална поддршка на семејството е делумно и еколошки фактор, но имајќи предвид дека се однесува на согледаната социјална поддршка на семејството, беше одлучено да се наведе фактор кој треба да се набљудува како дел од заштитните фактори на семејството. Во следниот текст подетално ќе бидат објаснати споменатите фактори, како и причината за нивниот избор во ова истражување.

Индивидуални заштитни фактори - општа самоефикасност

Како што може да се види од претходното поглавје, во литературата се воспоставени бројни индивидуални заштитни фактори за спречување на проблеми во однесувањето (на пример, Марej, 2003, според Мауровиќ 2015; Мангам и сор., 1997, според Долежал, 2006; Гармези, 1985, според Башиќ, 2009; Али Гизир, 2004), но и индивидуалните заштитни фактори важни за постигнување добри резултати кај адолесцентите (детално Lippman I sur., 2014). За целите на ова истражување ќе се испитува само еден заштитен фактор, т.е. самоефикасноста, која во бројни студии (на пример, Лушчинска, Гутиерез-Дoња и Шварцер, 2005; Шварцер и Ворнер, 2013; Липман и сор., 2014; Сагоне и Индијана, 2017) се покажа исклучително важна за постигнување добри исходи.

Самоефикасност

Самоефикасноста се дефинира како верување на поединецот дека е способен да постигне одреден исход (Бандура, Пасторели, Барбаранели и Капрара, 1999), т.е. да поседува компетентност за решавање тешки или нови задачи и проблеми во специфични тешки ситуации (Лушчинска, Гутиерез-Дoња и Шварцер, 2005). Може да се каже дека самоефикасноста одржува чувство на контрола врз сопствената околина, што произлегува од верувањето дека е можно да се контролираат предизвикувачките барања на околината преку нивното сопствено однесување (Шварцер и Ворнер, 2013). Понатаму го разликува начинот на кој луѓето размислуваат, чувствуваат и дејствуваат

(Бандура, 1997, според Шварцер и Ворнер, 2013) и влијае на изборите и напорите направени за постигнување на посакуваната цел. Горенаведеното може да се подобри со посебните социјални искуства, процесите на учење и подигање на личната свест на ограничувања и можности (Сагоне и Индијана, 2017). Исто така, важно е да се нагласи како самоефикасноста може да биде присутна дури и кога стресот сè уште не се појавил или воопшто нема да се појави (Бери и Вест, 1993; Шварцер и Ворнер, 2013).

Понатаму, важно е да се спомене како сите горенаведени карактеристики ја прават самоефикасноста единствен теоретски конструкт кој се разликува од некои поврзани констукции, како на пример, самопочит, оптимизам, место на контрола и самоконцепт за нечија способност (Лушчинска, Гутиерез-Доња и Шварцер, 2005; Шварцер и Ворнер, 2013; Иванов и Пенезиќ, 2000). Па така, самоефикасноста не е самопочит, бидејќи се однесува на проценка на личните способности на поединецот, додека самопочитта го одразува општото проценување на личноста за себе (Шварцер и Ворнер, 2013). Од друга страна, оптимизмот претставува позитивно очекување на одреден исход, додека за самоефикасноста не е доволно само да се очекува позитивен исход, туку и да се верува во постоење на способноста за изршување на однесување кое ќе доведе до посакуваниот исход (Иванов и Пенезиќ, 2000). Внатрешниот локус на контрола се разликува од самоефикасноста по тоа што поединците веруваат дека причината за одреден исход е во нив и тие не мора да веруваат дека можат да го променат (Кондли, 2006, според Шварцер и Ворнер, 2013). Самоперцепцијата наспроти самоефикасноста се однесува на проценка на нечија компетентност без повикување на кои било претходни дејства (Лусцинска, Гутиерез-Доња и Шварцер, 2005).

Поделба на самоефикасноста

Првата поделба на самоефикасноста доаѓа од Бандура (1997, Шварцер и Ворнер, 2013), кои самоефикасноста ја класифицира во три димензии:

а) ниво

б) сила

в) општост

Димензијата ниво се однесува на тежината на задачите. Поточно, за едноставни задачи без пречки и тешкотии, секој човек треба да има подеднакво високо ниво на

самоефикасност, а со потешки задачи, различни нивоа на самоефикасност. Од друга страна, димензијата сила се однесува на тоа колку се силни верувањата за самоефикасноста (посилно верување - подобра самоефикасност), а димензијата општост за трансферот на верувањата за самоефикасност во исти или различни ситуации.

Токму оваа последна димензија на поделбата на Бандура (1997, Шварцер и Ворнер, 2013) на самоефикасноста води до главната поделба на оваа конструкција. Имено, самоефикасноста може да се истражува:

а) по домени или

б) како глобална, општа, генерална конструкција

Може да се каже дека самоефикасноста обично разбира и проучува одредени домени, како што се социјална самоефикасност (верување во сопствената социјална компетентност) или академска самоефикасност (верување во сопствената академска способност) (Липман и сор., 2014), но во ова истражување фокусот ќе биде ставен на општата самоефикасност, т.е. генерализирано чувство на самоефикасност, кое се однесува на довербата во сопствената способност за соочување со широк опсег на тешки или нови ситуации (Шерер и сор., 1982; според Лусцинска, Гутиерез-Доња и Шварцер, 2005; Шварцер и Ерусалим, 1995).

Поим и причини за девијантно однесување

Под социопатолошки појави не се подразбираат однесувањата предизвикани од болести, како психози, неврози и други ментални болести, туку само однесувања кои отстапуваат од нормите на однесување на социјалната средина (навики, обичаи и закони), а во однос на нормално и очекувано однесување во таа средина. Ваквите однесувања, разбирливо, предизвикуваат реакција на околината, од презир и омраза, до санкции, бидејќи во опсегот на отстапување мислиме на девијации, деликвенција и криминалност. Некои автори, сепак, под девијантност обично подразбираат акти или дејствија, а не вербални отстапувања, односно мислење, бидејќи општествената средина најмногу реагира на дејствување, а не на мислење. Факт е дека луѓето прво реагираат на однесувањето и се потолерантни кон мислењата и вербалните изразувања,

иако не постои законска регулатива во светот што не го третира овој тип на однесување барем како прекршок, па сè до кривично дело.

Голем број истражувања од оваа област во преден план ја истакнуваат семејната патологија, односно нарушените семејни односи како клучни елементи во појавата на девијантно однесување кај луѓето. Моделот на однесување што го научил во семејството, адолесцентот го пренесува во општеството и станува опасност за општеството, иако неговото семејство, однадвор гледано, може да биде целосно незабележително и без отворена агресија кон околината. Има и такви облици на деликвентно однесување каде што адолесцентот функционира сосема задоволително во неговото семејство, но бунтот и одмаздата за претрпениот страв, агресивноста и авторитарноста на родителите се манифестира само во неговата околина и тоа во однос на имотот и животот на другите кои се претставници на возрасните против чија автократија се буни.

Во научната и стручната литература во пракса и секојдневниот живот од оваа област ги среќаваме термините: малолетничка деликвенција, образовно запоставување, асоцијално однесување, нарушено однесување, девијантно однесување, криминално однесување и слично. Во зависност од тоа кое значење се придава на етиолошката појава, односно на неговата феноменолошка сфера во целокупниот третман на појавите, се дефинираат основните поими и се избираат термините што ќе се користат. Пристапот до дефинирање на феноменот, секако, зависи и од тоа дали се придава поголемо значење на заштитата на општеството од неговите несоодветни малолетни членови, или пак, на нивна заштита и реорганизација и организирање на условите на нивен правилен развој.

Основното несогласување на теоритичарите во дефинирањето на поимот асоцијално или деликвентно однесување е во полето на дебата кој од овие два поима може да апсорбира повеќе карактеристики на феноменот и може да се смета за општ поим. Така, некои автори под деликвентно однесување подразбираат манифестирање на сите облици на општествено неприфатливо однесување, од оние кои се манифестираат со одредени отстапувања од општественото прифатливо однесување или морални норми, до оние кои се инкриминирани со кривични и прекршочни закони. Значи, деликвентното однесување, според застапниците на овие дефиниции, е општ поим во рамките на кој се издвојуваат посебни облици на деликвентно однесување кои

не се законски инкриминирани, туку се спротивност на моралните или другите општествено прифатени норми. Сепак, има автори кои сметаат дека поимот асоцијално однесување може да ги опфати сите облици на општествено неприфатливо однесување, па според тоа асоцијалното однесување може да се дефинира како општ поим кој ги означува сите или повеќето форми на општествено неприфатливо однесување, кои вклучуваат изразување на сите форми на општествено неприфатливо однесување, без разлика дали се инкриминирани со законски норми или не.

Една од многуте класификации на асоцијалното однесување ги дели асоцијалните однесувања на:

1. Деструктивно агресивно однесување насочено против интегритетот на други лица, врсници, помали деца или возрасни; тука спаѓа доминантното агресивно однесување во однос на помалите деца и врсници, како тепачки, малтретирање, уцени итн., и вербални конфликти со постарите (на пример, наставници), како и физички конфликти со постарите;
2. Агресивно однесување деструктивно во однос на материјалните вредности и животната средина; тука спаѓаат детско деструктивно однесување, оштетување и уништување на училишниот имот, кршење на справите за игралишта, кршење дрвја и уништување на зелени површини и слично;
3. Деструктивно однесување во однос на личниот раст и развој; овде се вбројуваат однесувања кои можат да бидат:

   *насочени против личното здравје, како што се: зависност од дрога, пушење, склоност кон консумација на алкохол и други токсични материјали, автоагресивно однесување насочено против сопственото тело.

   *деструктивни однесувања во однос на сопствениот развој, како на пример, безделничење, талкање, склоност кон лажење, екстремна диспропорција на идентификувани потенцијали и достигувања во школувањето, напуштање на училиштето, неоправдани отсуства од училиште, симптоматично голем број оправдани изостанци, бегање од дома и слично.

   *деструктивни однесувања блиску до прекршочни дејствија, кои од различни причини не ги третираат така, како што се: проституција, питачење, прислушување, шверц, скитање.

Од сите норми, законите се најподложни на прекршување, бидејќи тие претставуваат општи општествени вредности, кои се важни за секого и кои се во сечиј интерес, па заради тоа не се интернализирани во процесот на социјализација на личноста, ниту пак можат да се интернализираат, како што е случајот со навиките и обичаите. Сепак, навиките и обичаите се прекршуваат, а општествената заедница не реагира исто на сите престапки и претстапници. Имено, прекршувањето на некоја навика или обичај, која во една средина обврзува начин на однесување за нејзините членови, се толерира доколку прекршувањето на навиката или обичаите се извршени од лице кое не мора да ги знае овие норми (странец, дете, член на други групи или култури, болно дете итн.), но тоа не се толерира за оние од кои се очекува дека морале да знаат дека нивниот статус и улога во социјалната средина на тоа ги обврзува. Исклучителни околности исто така можат да го оправдаат прекршувачот на нормите, како што беше случајот, на пример, со канибализмот на членови на јужноамериканскиот рагби тим по авионската несреќа и неопходноста од преживување во јужноамериканските Анди, потоа прекршувањата на (граѓанските) морални норми во нацистичките логори и воопшто, во воените околности. Со еден збор, социјалната средина поднесува и толерира отстапување од поимот норми, но не поднесува и не толерира кршење на духот на нормите, бидејќи во тој случај социјалната средина би се распаднала и би настанала состојба на аномалија или абнормалност.

Девијантното однесување ги вклучува сите појави на деликвентно и асоцијално однесување, што значи општествено неприфатливо однесување што по правило го загрозува развојот на поединецот, и по правило, но не и секогаш (антисоцијално однесување), е санкционирано со законски прописи.

Од сето тоа произлегува дека поимот девијантно однесување и девијација во никој случај не е морална категорија, бидејќи ваквото однесување ги нарушува сегашните морални или други норми, туку технички термин за разбирање што претставува отстапување од важечките норми.

Во обидите да се објаснат причините за девијантното однесување, во науката се појавија повеќе пристапи, кои грубо можат да се поделат на три групи: биолошки, психолошки и социолошки. Факт е, сепак, дека во објаснувањето на оваа појава имаше доста погрешни концептуални дефиниции, кои и најбрилијантините умови во минатото ги водеа на погрешен пат и тоа чисто од семантички причини.

Меѓутоа, кога зборуваме за процесот за развој на отстапувањата, мислиме на целиот опсег од тие однесувања, бидејќи процесот е идентичен, што како емпириски факт први го истакнаа и со тоа се занимаваа претставниците на интеракционистичката теорија на отстапувања. Имено, тие во обидите да ги објаснат причините за отстапувањето, сметаа дека во отстапувањето мора да се разликува почетна состојба (причини за отстапување) и конечна состојба (отстапување). Притоа, тие не ги анализираа социјалните процеси и односи, како и субјективното доживување на личноста во процесот што се случува помеѓу овие две состојби. Затоа, интеракционистичкиот пристап го објасни феноменот на трансформација во девијантна личност под влијание на социјалната стигма, но не и причината за девијација, иако тоа за нив беше приоритетна цел. И покрај тоа, за криминологијата и социјалната патологија е важен и овој аспект на развој на отстапувањето, бидејќи тоа може да придонесе за некои аспекти на сузбивање на отстапувањето, особено во спречување на девијации и криминалност.

Младост и адолесценција: поим и карактеристики

Терминот адолесценција доаѓа од латинскиот збор *adolesscere*, што во превод значи: да расте, да созрева, да зајакне. Поимите пубертет и адолесценција често се користат наизменично. Сепак, пубертетот е збир на физички и физиолошки промени кои произлегуваат од хормоналните промени и созревањето на репродуктивните функции. Адолеценцијата е сето тоа, но и психичко и социјално созревање, кое го воведува младиот човек во светот на возрасните. Најчесто, адолесценцијата се дефинира како преоден период помеѓу детството и зрелоста во која има интензивен раст, како и физичко и психичко созревање.

Според класификацијата на СЗО (Светска здравствена организација) од 1980 година, адолесценцијата е период на возраст од 10 до 19 години. Пет години подоцна, истата организација предложи горната граница на овој период да се помести на 24 години.

Енциклопедската Британика (Encyclopedia Brittanica, 1962) го поставува времетраењето на адолесценцијата во временска рамка од 11-12 години до 22-23 години, а Енциклопедијата на Америка (Encyclopedia Americana, 1968) во периодот од 12-13 години до 21-23 години.

Не постои целосна согласност за границите на адолесценцијата. Почетокот е малку полесно да се дефинира, бидејќи е поврзан со почетокот на пубертетот и физиолошките и физичките промени. Одредувањето на горната граница е потежок проблем. Како да се дефинира почетокот на зрелоста? Постојат неколку различни критериуми што може да се користат за да се одреди горната граница на оваа возраст:

1. Психолошкиот критериум би се однесувал на исполнување на развојните задачи и приведување на крајот од формирање на личниот идентитет;
2. Биолошки, завршување на интензивните физиолошки и физички промени и стекнување на физичка зрелост;
3. Економски, стекнување економска независност;
4. Легални, кои се однесуваат на одредена календарска возраст утврдена во дадена средина како граница;
5. Традиционални и неформални, неофицијални обичаи, прифатени во таа културна средина;
6. Социолошки, кои се однесуваат на општествените барања кои се наметнуваат со одредена возраст.

Очигледно, овие задачи не можат да се постигнат истовремено. Нивното исполнување во голема мера зависи од карактеристиките на поединецот и специфичноста на средината во која се одвива созревањето. Адолесценцијата, често се дели на три периоди, кои се разликуваат токму по претходно споменатите критериуми:

- Од 10 до 14 години - рана адолесценција;
- Од 15 до 19 години - средна адолесценсија;
- Од 20 до 24 години - позната адолесценција.

Биопсихосоцијални карактеристики на луѓето

Концептот на младоста како период во човековиот психолошки развој потекнува од современото општество. Во далечното минато, во примитивните општества, младешкиот период го означувал крајот на детството и влегувањето во светот на возрасните. Човекот тогаш ги преземал должностите и правата на возрасните. Во таквите општества, анатомско-физиолошката, па дури и сексуалната зрелост, се поклопувала со психолошката и социјалната зрелост. Во тоа време тоа било можно поради релативно едноставната организација на општеството. Но, денес, во современи

услови, животот е многу покомплексен, па тоа што човекот е анатомски и физиолошки зрел не значи дека е психолошки зрел, особено не социјално или дека е економски независен. Поради противречностите во современото општество, луѓето поминуваат подолго време на училиште за полесно да се прилагодат и да извршуваат што повеќе работни задачи, а со тоа нивната младост трае подолго.

Во текот на младоста, младиот човек мора да реши многу животни задачи и да постигне одредени резултати во различни области. Се разбира, периодот на младоста е различен во различни земји, во зависност од можностите за вработување, домување и слично. Колку една земја е економски поразвиена и технолошки понапредна, толку подолго трае младоста. Во овој период важно е и стекнување работни, хигиенски, културни, спортски и други навики.

Луѓето постепено стануваат емотивно постабилни. Нивните животи се збогатени со емоции поврзани со љубовта, а нагласена е и потребата да се привлече вниманието на врсниците од спротивниот пол.

Значајна карактеристика на оваа возраст е чувството на несигурност, понекогаш во однос на постоењето, статусот, изгледот итн. Однесувањето е несмасно, а сексуалноста се развива. За младите е значајно и честото мечтаење. Луѓето се потполно свесни за некои свои тешкотии, но и за честата неспособност да ги решат, па излезот, меѓу другото, го бараат и во својата имагинација, со што полесно ги надминуваат препреките и се ослободуваат од вознемиреност, напнатост и избегнување на конфликти.

Во адолесценцијата се формираат моралните погледи и сфаќања. Луѓето често одговараат на повикот да учествуваат во отстранување или ублажување на одредени социјални неправилности, иако не секогаш ја добиваат потребната социјална поддршка, па понекогаш кај некои луѓе не се развиваат повисоки морални цели и како резултат на тоа, нивната хуманизација и социјализација се значително оштетени.

За време на адолесценцијата започнува да се развива личната индивидуалност, а луѓето се вклучуваат во различни форми на општествениот живот. Основниот проблем на човекот станува токму прашањето „Кој сум јас?“. Тие постојано се трудат да бидат третирани како возрасни, сакаат да се истакнат, сакаат да бидат забележани и оргинални, чувствителни се на угледот, ја ценат честа и слично.

Истовремено во потрага по идентитетот, луѓето се вклучуваат во општеството и општествениот живот. Луѓето исто така чувствуваат потреба да се здружат и често ги стават барањата на групата над барањата на нивните родители. Ако, пак, се случи да се приклучат во групи во добро организирана социјална средина, на училиште, во спортски клуб и слично, и ако се вклучат во позитивни активности барајќи позитивни цели, тогаш нема причина за загриженост. Меѓутоа, во помалку контролирани услови, луѓето понекогаш се вклучуваат во групи со девијантно однесување.

Исто така, потребно е да се нагласи дека во современи услови масовно се спроведуваат многу активности наменети посебно за младите, а во толпа е невозможно да се води грижа за поединецот, па токму затоа се губи индивидуалноста, и покрај дружењето се доведува до чувство на осаменост, па дури и може да доведе до отуѓување што ги уништува социјалните врски. Токму во овие масовни акции младите го губат личниот контакт и блиските врски со родителите, наставниците и пријателите и повеќе не ја разбираат целта на нивните напори да се вклучат во општеството. Токму таквото искуство и чувство на отуѓеност може да доведе до криминални форми на реакција и однесување.

Милутиновиќ посочува дека во оваа смисла први се поврзуваат младите кои имаат некакви психолошки и социјални проблеми. Тие се поврзуваат врз основа на прифаќање на истите ставови и вредности во групата, особено кога семејството, училиштето и другите институции не им се привлечни, па групата служи како „замена за семејството“, бидејќи во неа младите психолошки ја доживуваат директната комуникација што им недостасува во семејството. Тогаш криминалното однесување се јавува како цел и содржина на нивното групирање.

Формирање идентитет и негова стабилност

Во современото општество, со барањата што ги поставува на своите членови, адолесценцијата има посложени задачи, па нивното постигнување е подолг процес, кој повеќе или помалку го „напрега“ биолошкиот, интелектуалниот и емоционалниот потенцијал на поединецот.

Суштинската задача на адолесценцијата е формирање на идентитет, каде што идентитетот носи повеќе значења. Секој човек во адолесценцијата треба да развие

социјално јас, пол јас, и работноспособно јас. Идентитетот се обликува на тој начин што младиот човек ги користи менталните функции за да создаде јасна слика за себе и за положбата во која се наоѓа, а целокупното искуство за себе е во значителна мера резултат на сликата што другите ја имаат за него. Основа за осудување на карактеристиките на поединецот, е процесот на споредба. Сликата за една личност ќе биде многу попозитивна ако личноста малку отстапува од просечниот поединец во средината. Осудите на другите го ограничуваат сопствениот идентитет, затоа што ја инхибираат манифестацијата на нетипични карактеристики кај сите оние кај кои е изразена т.н. социјална анксиозност. Процесот на стекнување идентитет е несвесен, но идентитетот не е само несвесен или свесен. Ако носиме позитивен дел од нашата слика за себе во свесниот дел од нашиот идентитет, тоа дава чувство на сигурност и самопочит, а во несвесното е лош идентитет. Ги опфаќа тие особини на личноста што лицето не ги прифаќа. Според Ериксон, ова е дел од идентитетот од кој егото се плаши дека може да личи на него.

Социолозите и социјалните психолози инсистираат на тоа дека задачата на адолесценцијата е преземање на родови и професионални улоги. Значајна цел на растењето е да се постигне зрелост. Зрелоста можеме да ја опишиме со користење на пет независни димензии. Првата димензија се однесува на способноста да се симболизира искуството преку кое лицето ги предвидува последиците од своето и туѓото однесување, алоцентризам, кој се однесува на точната перцепција на другите, нивните карактеристики и потреби, потоа следната димензија е степенот на интеграција кој се манифестира преку можноста да сопствените способности успешно се користат и на крајот сето тоа треба да овозможи стабилност и автономија како значајни показатели за зрелост. Суштината на зрелоста лежи во внатрешниот саморегулирачки принцип што овозможува остварување на структурен интегритет.

Стекнувањето право на статус на возрасен е сложен процес. Во некои средини неговото спроведување е поедноставно и полесно, а во други многу потешко. Во различни фази за време на адолесценцијата, фокусот е на една развојна задача, а подоцна и на други развојни задачи.

Самодовербата на една личност е под влијание и на целокупната самодоверба на семејството како целина. Некои семејства се преценуваат себеси, а некои ги потценуваат. Од ваквите семејства не може да се земе реално самопроценување и

оценување на своето семејство. Поддршката и довербата што ја дава семејството на еден млад човек е гаранција дека може да ги изрази своите најразновидни чувства. Претерано крутите ставови на родителите и преголемите семејни барања доведуваат до изразена бунтовност и отфрлање на семејните норми и вредности.

Нашето чувство за самопочит зависи од тоа колку им значиме на најблиските луѓе во својата околина. Безусловното прифаќање на адолесцентите од страна на нивните родители дава чувство на сигурност и заштита на патот по потрагата на сопствениот идентитет. Емоционалната врска помеѓу родителот и детето никогаш не смее да се доведува во прашање, дури и во случај на целосно неприфаќање на екстремни форми на однесувања кои се дел од експериментирањето на адолесцентот со себе и со околината. Образовните влијанија се многу поприфатливи ако детето знае дека е прифатено, почитувано и сакано од семејството. Иако е често противењето во домот и спротивставување на сите барања на родителите, адолесцентот секогаш во светот на возрасните ги внесува повеќето морални, естетски, комуникациски и други вредности од своето семејство. Отфрлувањето на адолесцентите има далекусежни последици на развивање на деструктивно однесување и избирање врсници на кои им веруваат потполно и кои ги прифаќаат старите и нови членови, но според нивните сопствени закони. Целосното фокусирање на врсниците, така што тие стануваат поважни од родителите, е сигнал за нарушен однос на релацијата родител-дете, како и партнерските односи помеѓу родителите.

Идентитетот е проникнат и со когнитивни аспекти. За самопознавање, во најраното детство важни се полот, возраста, изгледот, висината, како и владеењето со моторните вештини (на пример, способност за врзување врвки од чевли, возење велосипед). На подоцнежна возраст, самосвеста се менува кон „внатрешните“ карактеристики, колку добро некој прави нешто, кои се неговите идеи, желби, споредувајќи се себеси со другите и го врзува своето самопознавање со групите на кои припаѓа. Во адолесценцијата, претставата за себе има повеќе диференцијација и поголема верба во сопствената волја и контрола над судбината. Адолесцентот е способен да интегрира различни аспекти од неговата слика за себе во еден добро организиран концепт за себе.

Промените во самосвеста, кои настануваат со постепено созревање во адолесценцијата, се изведуваат на следниот начин:

1. Содржината за претставата за себе е повеќе психолошка особина, а не само физичка;
2. Волните аспекти на личноста се сè поприсутни;
3. Се зголемува стабилноста на психолошките и социјалните детерминанти на себе;
4. Различните аспекти на сликата за себе се поврзани без разлика на нивните противречности во едно уникатно искуство за себе.

Луѓето кои имаат основна позитивна самодоверба, кај овој вид на интеграција можни се различни, понекогаш и контрадикторни аспекти на сликата за себе. Таму каде самопочитта не е стабилна, личноста останува поделена и „осцилира“ помеѓу позитивно и негативно самовреднување. Нејзиниот идентитет останува нејасен.

Формирањето идентитет е под влијание на сите оние фактори кои се дел од процесот на социјализација. Специфичните околности на нечија индивидуална историја одредуваат кои фактори и до кој степен го олеснуваат или попречуваат формирањето на идентитет. Познато е дека некои семејни околности изгледаат многу поволни. Ова првенствено се однесува на блискиот и емотивно топлиот однос помеѓу адолесцентот и родителите. Добро е што родителскиот метод обезбедува општествено прифатлив и ефективен модел со кој е пожелна идентификацијата и родителите меѓусебно се стимулираат како модели на идентификација.

Постојат три фази во самоинтеграцијата во адолесцентниот период и тоа:

1. Првата фаза на возраст од 11 до 13 години, во која се застапени различни улоги по разни апстрахирани атрибути. Иако самоописите содржат противречности, во пубертетот ретко се зборува за нив како спротивности;
2. Втората фаза трае од 14 до 16 години, кога конфликтните атрибути на сликата за себе предизвикуваат повремено вистинско страдање, бидејќи ги зајакнуваат чувствата на сопствените недостатоци кај адолесцентите;
3. Третата фаза започнува на 16 години, кога противречностите не предизвикуваат конфликт, бидејќи самоконцептот е поструктуиран, хиерархиски и во однос на вредностите.

Адолесцентот често се однесува како дете, а сака да биде препознаен како возрасен. Тој се однесува непредвидливо, дури и кон себе. Токму кога се грижи за мислењето на другите, се оддалечува од нив. Во потрага по идентитет, тој има потреба од ново и подруго семејство, како и нови односи. Тој сака рамноправни односи, лично учество во донесувањето на важни одлуки, семејството да ги препознае и поддржува неговите емотивни изрази. На секој човек му е потребно внимание и да биде најважната личност на светот за своите родители. Во спротивно, ако родителите немаат доволно време да му посветат целосно внимание, тој може да стане несигурен, бидејќи гледа како сè друго е поважно од него и може да формира компоненти на негативна слика за себе и ниска самодоверба. Од тоа каква слика адолесцентот ќе има за себе, ќе зависат сите негови одлуки, избори, избори на пријатели, училиште, кариера, партнер. Најголемото богатство што младите можат да го понесат од домот на родителите е позитивната слика за себе која е проткаена со љубов од родителите.

Луѓето кои го формирале својот идентитет, добиваат високи оценки кога се мерат самопочитта, поотпорни се на стрес, подиректно ја изразуваат својата наклонетост, помалку се агресивни и се емотивно постабилни и помалку конформистички. Тие се прифаќаат себеси или како доминантни, или како покорни. Луѓето со дифузен или затворен идентитет, склони се кон анксиозност, непријателство, депресија и други негативни чувства.

Нецелосен процес на идентификација, нестабилен идентитет, носи ризик од нестабилен модел на однесување и лабави емоционални врски со околината. Семејството кое нема свој јасен семеен идентитет, не може да понуди стабилна поддршка на своите најмлади членови.

Со оглед на односот помеѓу гледиштата како водечки фактори и однесувањето како остварено гледиште, многу е важно да се нагласи формирањето на гледна точка било да е спрема општеството или спрема самите себе, кои можат потрајно да го насочуваат изразувањето на личноста на еден млад човек. На прашањето каков став има младиот човек спрема себе, може да се дадат три основни групи на одговори. Негативен став кон себе одразува одредена недоверба кон себе и кон сопствените вредности, што може да го попречи постигнувањето на успехот. Ако еден млад човек се прецени, тоа уште повеќе ќе му пречи за правилна адаптација. Некои истражувања покажаа дека повеќето малолетници имаат неразвиен став кон сопствената личност.

Неопходно е да се прифати фактот дека општите општествени услови на живот постојано се менуваат, а во овој процес покрај другите појави и настани, се одвива и процесот на созревање на човекот. Во речиси сите области од општествениот живот се случуваат нарушувања. Овие нарушувања, помалку или повеќе влијаат на животните услови, начинот на размислување и дејствување, како и однесувањето на луѓето, кои од светот на младите влегуваат во светот на возрасните.

Многу е веројатно дека овие луѓе ќе станат тој сегмент од општеството кој е најостро погоден од можната неусогласеност и дисхармонија меѓу личните интереси и социјалните потреби и можности, на пример, образование, избор на кариера и подготовка за тоа, можности за вработување, решавање на станбени прашања и слично.

Освен тоа, младите во исто време стануваат и дел од населението кое е несразмерно изложено на притисок од негативни политички и културни тенденции, па понекогаш навлегуваат во одредени кризни ситуации кои можат да влијаат на начинот на размислување и делување на дел од младата популација. Младоста е полна со извонреден потенцијал, но во исто време многу чувствителна и ранлива, со долгорочни последици.

Ако сакаме да го знаеме односот на младите кон младоста, зрелоста и иднината, можеме да наведеме некои карактеристики. Младите и помладите како друштвена група никогаш не биле само објективни општествени или биографски категории, туку беа условени од мноштвото имплицитни и експлицитни дефиниции кои ја ограничуваа младоста и социјалниот статус на младите.

Во литературата може да се најде поделба на младите според социолозите од најразвиените земји. Тие наведуваат два основни типа на младост, и тоа традиционален тип кој се карактеризира со временска синхронизација и координација на содржината во постигнување економска независност, трајно вработување и основање семејство. Ова е типично за повеќето луѓе од пониските класи. Вториот тип младост е помалку синхронизиран во времето или воопшто не е синхронизиран и содржински некоординиран постигнува одредени општествени улоги на „возрасните“, а притоа некои од улогите мора и да отпаднат. Ова сè повеќе се однесува на младите од повисоките класи.

Истражувањата покажаа дека мерката за доживување на синхронизација, односно десинхронизација на младоста на поединците, силно влијае на начинот на

живот, ставовите и односот кон реалноста. Од истражувањето дознаваме дека 61 % од младите сметаат дека во нашето општество постои негативен став кон младите, дека општеството не им верува на младите, дека ги смета за криминалци и слично.

Тодоровиќ изнесува изјави на малолетните деликвенти за односот на нивните родители спрема нив. Според него, 40.9 % од испитаниците веруваат дека нивните родители ги сакаат умерено, а 13.4 % тврдат дека воопшто не ги сакаат. 31.7 % од испитаниците сметаат дека овој однос е само понекогаш фер, а 10.1 % сметаат дека тоа е неправедно. 22.4 % ја опишуваат строгоста на нивните родители како „многу строга“, 39.9 % „умерено строга“, а 37.7 % оценуваат дека „не се строги, туку попустливи“.

Основен услов за стабилност на семејниот идентитет е контролата на конфликтите во семејството. Неуспесите во надминување на конфликтните ситуации, неизнаоѓање конструктивни решенија, честите конфликти околу иститот „нерешлив“ проблем, на крајот имаат исход на дефект или емотивна болест. Секое семејство обично има типични фокуси на анксиозност и конфликти. Ова особено се случува ако семејните односи не ги исполнуваат емоционалните потреби и очекувања од своите членови. Многу често, главниот конфликт е фиксиран во личноста на еден од членовите на семејството. Продолжениот семеен конфликт ги уништува односите и води кон емоционално ладење меѓу партнерите.

Кај емоционално незрелите луѓе, концептот за себе е неинтегриран и збунувачки. Идентитетот на овие поединци не се заснова на интегриран вредносен систем заснован на рамнотежа на љубовта кон себе и љубовта кон другите. Збунетиот идентитет е последица на внатрешните противречности помеѓу потребите на една личност, системот на вредности, општествените норми и реалноста. Во позадината на оваа „расцепканост“ на сликата за себе е и фрагментираната претстава на семејниот идентитет.

Стабилноста на однесувањето, според Екерман, е производ на неколку меѓусебно зависни процеси и тоа:

1. Континуитет на идентитетот со тек на време;
2. Контрола на конфликти;
3. Способност за промена;
4. Исполнување на нови улоги во животот;
5. Комплементарност на односите во семејните улоги.

Континуитетот со текот на времето значи способност да се одржи истоветноста или временски континуитет на една личност или неколку лица кои го сочинуваат семејството или социјалната група. Континуитетот ја одржува психолошката рамнотежа и стабилност. Ова се постигнува со координација на многубројни психолошки процеси, контролирање на емоции, анксиозност и конфликти преку специфични одбранбени механизми. Овие регулаторни механизми одржуваат внатрешна психолошка рамнотежа и придонесуваат за стабилизирање на личниот идентитет и интеграција со групата. Ефективната адаптација вклучува избалансиран пристап помеѓу потребата за заштита на истоветноста и континуитетот и потребата за прилагодување на промени.

Родителите можат да им пренесат анксиозност и фрагменти од негативен идентитет на своите деца. Родителската двојка која е преокупирана со сопствените незадоволени потреби и стравови, не обезбедува соодветна емоционална поддршка за нивните деца. Отсуството на природното задоволство преку родителството, и довербата, тие го манифестират преку отфрлање, прекумерно попуштање, анксиозна заштита, недоследност. Несигурните родители се обидуваат да ги смират децата со разни материјални подароци или со давање на децата премногу моќ во домот. Ниту едно семејство, гледано одблиску, не е идеално. Тие се или претежно здрави или претежно болни. Под болно семејство се подразбира семејсво кое постепено ја губи способноста да ги извршува своите основни семејни функции.

Стабилноста на семејниот идентитет се менува со возраста на неговите членови. Пубертетот е преодна фаза во развојот на поединечните членови на семејството, како и на семејството во целина. Тогаш е зголемена подложноста на колапс. Социјалната нестабилност (економски кризи, политичка нестабилност, разни конфликти, големи миграции на населението итн.) се рефлектира и преку семејните односи. Наглите промени на социјалната хиерархија може да го разнишаат општествениот идентитет на едно семејство. Економското и социјалното пропаѓање на семејството (ова најчесто се случува кога таткото ќе остане без работа, ќе умре, или трајно ќе биде онеспособен за работа), може негативно да влијае на процесот на идентификација на потомството, усвојување на општествени вредности и доверба на децата во иднината и сопствените способности.

Во семејствата, кои не се социјално интегрирани во заедницата, се раѓа неприлагодено, социопатско однесување. Нејзините млади членови често стануваат криминалци. Во социјално неинтегрирано и вредносно конфузно семејство, се јавуваат пречки за општествениот развој на малите деца, потешкотии во учењето, избегнување на дружење со врсници. Во пубертетот и адолесценцијата настанува конфузија, а често и бунтовничко однесување кон авторитетот и појава на деликвенција. Тоа се најчесто семејства без јасно оформен идентитет, пасивни, незаинтересирани, кои се без динамика, без насока и животна филозофија. Младите во овие семејства обично се незадоволни, нејасни за себе и за саканите, без личен печат, исполнети со празнина и ниска самопочит.

1.3. ЗАШТИТНИ ФАКТОРИ НА СЕМЕЈСТВОТО

Од аспект на етиологијата, при одредувањето на детерминантите за појавата и развојот на проблемите во однесувањето, секако дека е важно да се земат предвид семејните заштитни фактори, кои, како што беше објаснато претходно, се многубројни.

Како дел од ова истражување ќе се проучуваат семејните заштитни фактори како фактори кои ја зајакнуваат отпорноста на семејството и на тој начин ја поттикнуваат издржливоста на членовите на семејството, односно децата и младите со проблеми во однесувањето. Со други зборови, заштитните фактори на семејството се важни за издржливоста на младите со проблеми во однесувањето бидејќи ги спречуваат/намалуваат нивните проблеми во однесувањето. Со оглед на горенаведеното, може да се каже дека семејните заштитни фактори се оние фактори кои во интеракциите со ризик придонесуваат за издржливоста на семејниот систем, а се идентификувани на ниво на членови на семејства, цели семејства или заедници (Патерсон 2002). Слични наводи имаат Канлоу и Врej (2014), кои посочуваат како се влијае на отпорноста на секој член на семејството и семејството како систем, на кои влијание имаат и индивидуалните фактори на отпорност и карактеристиките на животната средина (пример, еднакви шанси, закон, социјална политика), при што е важно да се има предвид дека важноста на одредени заштитни фактори зависат од типот на ризик.

Во продолжение ќе следува краток преглед на семејните заштитни фактори кои се во истражување на отпорноста на семејството идентификувано како поддршка за

развојот на издржливоста на семејството, а со тоа и отпорноста на младите со проблеми во однесувањето. Поточно кажано, ќе се наведат семејните заштитни фактори кои ги спречуваат/намалуваат проблемите во однесувањето на младите. Така, Ферић, Мауровић и Жижак (2016) направија краток преглед на седум истражувања кои се занимаваат со прашањето на семејните заштитни фактори и за потребите на ова истражување графички ќе се прикажат резултатите од оваа кратка анализа.

Во текот на човечката историја, семејството отсекогаш било основната општествена ќелија, иако неговата важност и улога се различно третирани и детерминирани во различни општествени структури. Семејството е создадено како човекова потреба за друг човек, што е негова постојана потреба, кое се состои во тоа што луѓето кои секојдневно си создаваа сопствени животи, почнаа да создаваат и други луѓе, почнаа да се размножуваат, со што воспоставија врска помеѓу мажот и жената, родителите и децата, па така семејството како основна ќелија ги задоволува потребите на човековото општествено битие.

Како дел од општеството, семејството има своја структура, систем на улоги и позиции на секој поединец во него, без разлика дали се работи за патријархално или модерно семејство. На поделбата на улогите, заснована на социјалната поделба на трудот, не може да влијаат ниту развојните промени на модернизација на општеството. Оттука, според системот на улоги во семејството, се знае кој е воспитувач, а кој е ученик, кој кого издржува и до кога, а тоа е регулирано со формализирани норми во современиот свет, па и закони.

Семејството е неформален агент на социјализација на личноста, што значи дека е само пренесувач на општествените вредности кои не зависат од него бидејќи општеството е изворот на содржината на процесот социјализација. Затоа семејството не може да ги воспитува своите деца онака како што тие би сакале, бидејќи во секој момент од времето постои еден регулаторен тип од кој не може да се отстапи, што патем и денес е сличен како во минатото. Воспитувањето, чија цел е социјализација на личноста, е подредено на декларирани општествени вредности, кои не се универзални, ниту еднаш засекогаш дадени (дури и кога се декларираат како такви), но целта на воспитувањето е секогаш иста - кај новите генерации да се постигне општествено прифатлив начин на однесување во задоволување на човековите потреби. Затоа, ни меѓу најтврдокорните криминалци не можиме да најдеме разлика во целите и желбите

за воспитување на децата, бидејќи сите родители во сите општествени класи и без оглед на нивното лично однесување, сакаат и се стремат нивните деца да бидат сакани, општествено прифатени, успешни и достојни за почит во социјалната средина. Затоа, сите нивни образовни напори и вештини се подредени на таа цел. Сепак, трудот и умешноста не одат рака под рака, така што проблемот со умешноста во образованието е друг код на сите семејства и тоа паралелно или пропорционално на индивидуалните разлики на сите луѓе, кои како што знаеме, се секогаш посебни.

1.3.1. Улогата на семејството во развојот

1.3.1.1. Функции и улога на семејството

Поимот семејство различно е дефиниран во различни историски периоди и во различни средини. Во употреба е од 18-ти век, а пред тоа се користеа различни термини,како на пример, куќа, домаќинство, домашна заедница, лоза, сродство, роднини.

Во Социолошкиот лексикон, семејството се дефинира како „најстара, најтрајна, но и социјална група заснована на биорепродуктивни, биосексуални, биосоцијални, социозаштитни и социоекономски врски помеѓу мажот и жената и нивното раѓање или посвојување деца, кои меѓусебно се поврзани со брак, сродство и се поврзуваат заради полесно задоволување на различните потреби на поединецот, општеството и семејството“.

Во текот на историскиот развој, поширокото семејство било создадено од големо патријархално семејство составено од родители и деца. Таквото моногамно семејство е поврзано со блиски емотивни врски и заемна помош. Неговите функции, како примарна заедница на биосоцијалниот карактер, се менувале низ историјата. Во антрополошките и социолошките дефиниции најчесто се наведуваат следните функции на семејството: сексуални, економски, едукативни. Некои функции се намалени или целосно изгубени, некои се вратија повторно кога општеството беше во криза, а некои биле и останале безвременски и универзални.

Биолошката цел на постоењето на семејството е да се создаде следна генерација на млади луѓе и тоа е нејзината социјална функција, да овозможи биолошка, социјална, и културна репродукција на општеството и да им обезбеди на своите членови услови за

задоволување на низа потреби на биолошки, економски, социјални и психолошки план. Целта на семејството е за време на различни фази од животниот циклус да обезбедува услови за раст и развој на неговите членови. Во современото развиено општество помалку е нагласена економската функција на семејството, додека меѓучовечките односи меѓу членовите на семејството, нивните комуникациски методи и цели дојдоа во прв план. Современото моногамно семејство се карактеризира со задоволување на значителни психолошки потреби, како што се: афилијативните потреби, потреби за лична афирмација и важност, потребата од афективна поврзаност. Семејството обезбедува способност да се задоволат и потребите за зависност, доминација и сигурност.

Водечката функција на семејството, присутна во сите историски периоди, е социјализацијата, да му помага на човекот да се трансформира од биолошко суштество во личност со свои специфични карактеристики и во исто време да стекнува општествено релативни облици на однесување. Се разбира, покрај семејството, значајна улога имаат и другите општествени групи и организации во усвојување норми и стандарди на однесување и живеење во заедница, но семејството е тоа што има ексклузивна контрола во најраните и најважните години од животот на детето. Семејството долго време го претставува целиот социјален свет на детето, ги задоволува биолошките потреби на детето, го учи, посредува меѓу светот и детето и му ја толкува реалноста. Во семејството се учи јазикот, неговата структура и богатство, се усвојуваат родовите улоги и родовите стереотипи, првите модели на однесување, комуникација, како меѓу половите, така и меѓу различните генерации, работни навики, стандарди на успешност... Неговите влијанија се и намерни и ненамерни, а наградите и казните во семејството имаат најсилно влијание врз обликувањето на основните и многу трајни диспозиции кај децата.

Семејството обично е организирано според доминантните општествени вредности и обрасци и тие се пренесуваат преку процесот на воспитување на потомството. Преку воспитувањето постарата генерација се обидува на кој било начин трајно да ја подобрува структурата на психолошките склоности на децата или другите луѓе или да ги одржува нивните компоненти оценети како вредни, да задржува и спречува појави на диспозиции кои се оценети како лоши. Воспитувањето е водство, но и санкционирање. „Успешните врски со родителите имаат неколку важни цели. Ги ограничуваат егоистичните и нарцисоидините тенденции на детето кои инаку би

пораснале прекумерно. Тие ги формираат првите љубовни искуства и на тој начин ги создаваат сите наредни љубовни искуства. Тие формираат врска помеѓу детето и надворешниот свет, правејќи го детето зависно од нивните желби и образовни напори“.

Кога зборуваме за функцијата на семејството, неговата улога во посредувањето помеѓу индивидуалното и социјалното, се поставува прашањето какво семејство и какви образовни методи најефективно ќе помогнат да се реализираат психолошките цели на социјализацијата. Карактеристиките на семејството кои се оптимални за психолошкиот развој на неговите членови се:

1. Оптималните семејства бараат контакт, отворени се за средби, базично имаат доверба наспроти недоверба и повлекување;
2. Овие семејства негуваат високо почитување за одвоеноста, автономијата и индивидуалноста, наспроти конформизам, согласност, зборување за другите;
3. Во овие семејства постои отворена, јасна и директна комуникација;
4. Постои силна коалиција меѓу родителите придружена со егалитарна распределба на моќта меѓу родителите;
5. За разлика од ригидната контрола и непроменливите правила, постои согласност меѓу родителите и децата;
6. Семејството има многу спонтани интеракции меѓу своите членови, со многу хумор и шеги, наспроти стереотипната и ригидна интеракција;
7. Има високи нивоа на иницијатива наместо пасивност;
8. Се поттикнуваат уникатноста и разликите, наспроти стереотипните и конформистичките однесувања.

1.3.1.2. Семејни односи и воспитување

Емотивните односи и целокупната семејна атмосфера се дел од едукативната акција која семејството директно и индиректно ја постигнува. Родителите вршат постојано образовно влијание врз инстиктивните желби во раното детство и младоста и начинот на кој тие се задоволуваат и изразуваат, дали преку нивните експлицитни наведени позиции, или преку имплицитни пораки, кои тие ги пренесуваат како модели за улоги и модели за идентификација. Линеарните фрустрации, кои се неизбежни, предизвикуваат умерени и минливи конфикти и симптоми.

Родителите имаат тенденција да формираат одредени стабилни модели на однесување кон нивните деца. Тие се засноваат на проценка на однесувањето на детето, како и на чувствата на прифаќање или неприфаќање на детето и неговите карактеристики.

Постапките на родителите не се водат само од проценка на исправноста на постапките на нивните деца, туку и нивните очекувања и прифаќање или неприфаќање на психолошките карактеристики и карактеристиките поврзани со возраста на детето.

Стилот на родителство почнува да се формира рано и се протега низ детството и адолесценцијата на децата. Иако со променливите развојни потреби на детето и родителските образовни цели, дисциплинските барања постепено се менуваат, но фундаменталниот емотивен однос кој продира во воспитувањето, ја задржува својата стабилност.

Канер ја дал првата класификација на ставовите на родителите кон детето. Во таа класификација на родителските воспитни ставови, Канер ги издвојува: прифаќањето и љубовта, јавното отфрлање, прекумерните барања и прекумерната грижа. Следната табела ги прикажува видовите ставови, говорните искази, постапките и последиците за развојот за кој зборуваше овој автор.

Видови ставови	Говорни искази	Постапки со дете	Последици во развојот
Прифаќање и љубов	Најмногу детето ме интересира	Нежност во играта, гушкање, трпение	Чувство на сигурност нормален развој на личноста
Јавно отфрлање	Не го поднесувам детето, нема да се мачам заради детето	Запоставување, грубо однесување, избегнување допир разговор	Агресивност, грабеж, кочење на емоционален развој

Прекумерни барања (пефекционизам)	Не сакам такво дете, морам да го направам да биде најдобар	Избегнување пофалби, критики, често карање, преувеличување незначителни грешки на детето	Фрустрации, недостаток на доверба во своите можности, вознемиреност
Претерена грижа	Сè работам за детето, се жртвувам за детето	Разгалување, претерано попуштање, или скратување на слободата	По социјалното морално созревање, неможност за самостоен живот

Во текот на следните децении, понудени се нови класификации на родителски практики, ставови, однесувања, видови на грижа, начини на воспитување.

Емпириското истражување за однесувањето на родителите особено ја нагласи важноста на следниве видови на ставови кон децата и тоа: детскоцентричност, демократско воспитување, попустливост, хармонија на меѓусебните односи меѓу родителите и детето, како и подготвеност и отвореност кон детските предлози. Користејќи интервјуа, различни скали и методи на набљудување, Роу и Сигелман, дошле до богат емпириски материјал врз основа на кој создале модел на родителски ставови (превод К. Пиорковска-Петровиќ, 1990). Основните полови на поделба се однесуваат на емоционалната компонента на односот родител-дете, и тоа ладно/топло. Следната поделба се однесува на квалитети на избегнување, прифаќање и емоционално фокусирање на детето. Според овој модел на тестот, главните типови на родителското однесување произлегуваат од гореспоменатите компоненти на емоционални односи: занемарување, рамнодушност, љубов, толеранција, заштита, прекумерни барања, отфрлање.

Нови комбинации на различни образовни модалитети почнуваат да бидат интересни, како на пример, пријателство/непријателство, слобода/ограничување, прекумерна заштита/нормална заштита, ниско/високо ниво на анксиозност во однос на однесувањето на детето кон спротивниот пол, често/ретко физичко казнување.

Сејфер наведува дека во истражувањето за однесувањето на родителите, се издвојуваат три независни димензии:

1. Родителско прифаќање - одбивање;
2. Посесивност - занемарување;
3. Демократија - авторитаризам.

Макаровиќ конкретно идентификуваше четири типа на ставови на мајката кон детето:

- Монархиски тип, во кој сета власт ѝ е доделена на мајката, таа спроведува многу наклонетост кон детето и детето тогаш природно ја прифаќа мајката како водечка улога.
- Демократски тип на мајка, која максимално ја стимулира независноста на детето, бидејќи смета дека тоа е корисно. Таквата мајка му дава на детето целосна слобода, но и дава помош доколку е потребно.
- Тирански тип, кога мајката ја поседува сета моќ да го заузда детето и детето ѝ служи на мајката за нејзините нарцисоидни цели. Дејствува според желбите и моралните норми на мајката.
- Анархичен тип е тип на мајка која дозволува независност на детето, не е особено заинтересирана за детето и избегнува разговор и контакт со детето, а со тоа си дозволува значителна слобода.

Кога мајката избегнува воспоставување врски со своето дете, врските меѓу неа и детето се сиромашни или целосно отсутни. Мајката не знае што да прави со детето, најчесто е збунета и беспомошна. Оваа ситуација сака да ја прикрие со прекумерни и неоправдани подароци. Обезбедувајќи неограничена слобода, таа не може врската со детето да ја направи трајна. Вака емоционалниот однос кон детето се манифестира преку следното однесување: занемарување на детето, пасивност и небрежност, лишување на детето од можноста да се зближи со неа, емоционално запоставување на детето, занемарување на грижата и здравјето на детето, недоследност во поставувањето на барања, површност во односите и задоволување на потребите на детето, непромисленост во однос на ранливоста на детето, незаинтересираност за настаните во неговиот живот до степен на целосно напуштање на детето.

Мајката остварува соработка со детето преку различни активности поврзани со благосостојбата на детето, учество во она што детето го прави и што е поврзано со него, без разлика дали е игра, заедничко читање и учење, стекнување работи, развивање на независноста на детето, задоволството кое се изразува во сите заеднички активности, слободна размена на мисли и чувства и сл.

Прекумерната емоционална приврзаност и доминација на родителите влијаат на образованието со следниот негативен воспитен стил: прекумерно коригирање на однесувањето на детето и прекумерни барања преку присилување. Детето се води од барањата на мајката, без да се води сметка за неговата индивидуалност и можностите за развој. Ваквиот однос кон детето има бројни начини на манифестирање и тоа преку поставување високи барања, наметнување авторитет и насочување на детето, недостаток на право на независност, разни лишувања и ограничувања на слободата на дејствување, прекумерно насочување на детето кон високи достигнувања (забрзување на развојот), постојана критика, забелешки, критички став, чести вербализации на лути тонови, а со кои обично се проценуваат постапките на детето. Мајката одлучува за сè. Детето не е уважено во своите потреби и желби. Напротив, често е омаловажено во желбите и очекувањата.

Ставот за признавање на правата на детето е сосема различен. Мајката му дава на детето умерена слобода. Притоа, таа ниту го преценува, ниту го потценува детето. Оваа суптилна рамнотежа не е лесно да се достигне. Родителот не се меша премногу. Го повикува детето на сопствена свесност и одговорност и го насочува детето по потреба. Се почитуваат возраста и психолошките способности на детето. Дисциплината е плод на меѓусебните договори и детето е подготвено да ги прифати очекувањата на мајката бидејќи тие се реални и засновани на вистинско прифаќање и љубов кон детето.

Во семејното воспитување, исто така, има прекумерно фокусирање на детето како не особено пожелен пристап. Мајките кои се премногу емоционално фокусирани, се попустливи и заштитнички ориентирани кон детето, без разлика дали е тоа потребно или не. Детето едноставно не може да се одбрани од мајчинската потреба да се грижи за него и да го чува со погледите вперени во него. Во основа, некако непријатна ситуација за развивање основна доверба во сопствените сили. Таквите мајки своето дете го сметаат за незрело и кога се во поодминати години, претерано му попуштаат на

детето, ги решаваат проблемите во име на детето и го изолираат без свесна намера, од надворешниот свет. Така детето ја продолжува својата зависност и радиусот на слободно движење ротира во видното поле на родителот. Родителите се мешаат во личниот живот на детето, ги избираат неговите пријатели и претерано се грижат за неговото здравје, постојано се загрижени и својата вознемиреност ја пренесуваат на детето. Тоа се родители кои секогаш ги бранат своите деца дури и кога треба да се соочат со одговорноста за своите сопствени постапки. Ова однесување во голема мера е одраз на амбивалентни чувства кон детето.

Овозможувањето умерена слобода му овозможува на детето постепено да се осамостојува, усвојува забрани, да се дружи, но во исто време врската со мајката се продлабочува. Мајката има зголемена доверба во своето дете и детето станува позрело. Мајката сè уште се грижи за безбедноста и здравјето на детето, но не претерано да ги „гуши“ и детето и својот партнер. И покрај сето ова, таа одржува непристрасност во проценките за сопственото дете.

1.3.1.3. Однесувањата на децата како последица на ставовите на родителите

Детето кое се чувствува отфрлено од родителите, станува навредено, луто и исполнето со страв од нови отфрлања. Тоа или развива одбранбена независност или емотивно се повлекува. Во екстремни случаи, таквото дете станува апатично или емоционално слепо, или помалку толерантно на стрес, помалку емоционално стабилно од децата кои се прифатени. Меѓутоа, детето кое добива наметливо внимание и слепа љубов од родителите, има зголемена потреба за зависност и според тоа е повеќе зависно, отколку детето кое добива некаква „умерена“ љубов. Изгледа дека „слепата љубов“ вклучува не само изобилство на чувствителност, туку и прекумерна и наметлива контрола.

Потребата за контакт со друго лице постои уште пред да се воспостави привржаност за една одредена личност. Задоволувањето на телесните потреби не е неопходен предуслов за постигнување емоционална привржаност. Ова се случува независно и без јасна поврзаност со искуството што детето го има во ситуации на физичка нега. Постои корелација помеѓу широчината на емоционалната поврзаност кон друго лице и интензитетот на страв од странци. Децата кои се привржани за повеќе луѓе, повеќе се плашат кога ќе запознаат личност која не ја познаваат, од децата кои се

емотивно врзани за помал број луѓе. Децата кои имаат блиска емотивна врска со својата мајка, обично имаат мајки кои се подготвени да одговорат на нивните повици. Кога врските се слаби, мајките одолговлекуваат, доцнат и не сакаат да одговорат на сигналите на децата или на поканите за заедничко дружење. Цврстата поврзаност е резултат на зачестеноста и јачината на барањата на детето, од една страна и подготвеноста на мајката да одговори на нив. Од друга страна, постојаното присуство на мајката не мора да гарантира дека детето ќе изгради силна привржаност кон неа. Неопходен е поактивен однос помеѓу мајката и детето, со искрен интерес и вклученост во неговите активности и емотивен свет.

На децата им е потребно присуството на родителите и нивниот интерес за она што се случува во нивниот живот. Затоа, препорачливо е родителите да покажат искрен интерес за она што детето го прави (но без наметлива желба да го поправат или усовршат, без ралика на сè) бидејќи тоа ќе ја зголеми мотивацијата и уживањето на детето во неговата активност, што е сигурен начин на самореализација и развој на сопствената единствена личност. Детето развива самодоверба и способност за непристрасно проценување на сопствената личност врз основа на мислење на родителите, другите возрасни и нивните врсници. Детето кое често е омаловажувано и критикувано, развива чувство на инфериорност. Доколку во семејството се негува позитивен став кон почитување на правата на детето, тоа ќе ја задоволи неговата потреба за самопочит.

Меријем Винтерботом, ја испитувала врската помеѓу потребата за постигнување и учење независност и самоконтрола кај 8-годишните момчиња и заклучила дека мајките на момчињата кои имаат силна потреба за постигнување, на своите синови им поставуваат:

1. поголеми барања за независност и самоконтрола;
2. почесто и повеќе го наградуваат детето;
3. почнуваат со школување на порана возраст, отколку мајките на момчињата кои имаат послаба потреба за постигнување.

Овие барања за независност детето може да ги избегне, не обидувавајќи се да ги задоволи, или ќе вложи повеќе труд и на крајот ќе успее. Доколку мајката поставува барања кои го дефинираат постигнувањето како позитивна цел, таа нема да запре на неуспех, туку ќе се стреми детето постојано да ги повторува обидите, додека не

постигне успех. Ако родителот претерано го казнува детето за неуспех, тоа може да доведе до помирување со ситуацијата, додека умереното казнување може да придонесе за поупорен стремеж.

Непослушноста и агресивноста често се јавуваат кај децата изложени на отфрлање. Емоциите, како што се: сочувството, пријателството, пожртвуваноста и несебичноста, се слабо развиени кај овие деца. Често се исплашени, беспомошни и тешко се прилагодуваат поради доцнење во развојот. На физичко ниво, може да се појави гојазност, очигледна успореност на менталниот и физичкиот развој или невротично однесување поради отфрлање од страна на родителите.

Детето кое се чувствува прифатено од родителите е добро расположено, весело, динамично, приврзано, самоуверено, чувствително и храбро. Физичката наклонетост се користи како награда, кога детето ги исполнува барањата на своите родители и се развива силна потреба за постигнување. Податоците покажуваат дека мајките чии деца имаат голема потреба за постигнување и мајките чии деца имаат мала потреба за постигнување, реагираат на ист начин на неисполнување на барањата од страна на детето. Но е потврдено дека мајките на децата кои имаат силна потреба за достигнувања ги оценуваат своите деца како поуспешни, повеќе се склони да наградуваат, да гледаат попозитивно на однесувањето на детето и да поставуваат помалку ограничувања на нивните деца, но порано почнуваат да ги трениираат за независност и самоконтрола. Ставот на соработка со детето е погодно за развој на довербата меѓу детето и родителот. Детето често им се обраќа на родителите за помош и совет, задоволно е од својата работа и резултатите, упорно е, со развиен капацитет за соработка и проток на одговорност.

Доколку родителот избегнува односи со детето, детето станува неспособно за воспоставување трајни емоционални врски, не е упорно во своите постапки и може да биде непријателски настроено кон својата околина. Избегнувањето од страна на родителите, додека детето е во положба на потполна зависност од нив, ги осиромашува емотивните врски и тие се губат, исчезнуваат. Ова подоцна го отежнува воспоставувањето блиски односи со други луѓе. Избегнувањето на детето може да биде:

1. од страна на двајцата родители;

2. детето го има ова чувство иако само едниот родител го избегнува детето;
3. детето е сакано и прифатено од страна на мајката, а отфрлено од таткото, но мајката не е во состојба да го надомести неповолниот однос на таткото, бидејќи тоа временски долго трае и е многу изразено.

Ако избегнувањето не е толку изразено, или постои само од страна на едниот родител, детето колку толку прима извесна доза на посакувани емоционални искуства. Во такви семејства детето може да покаже силна потреба за прифаќање од страна на членовите на различни групи. Сепак, тоа не е доволно да се формира силна привржаност. Потребата за зависност е нарушена и детето има проблем да воспостави блиски и топли односи со другите. Иако има потреба да биде прифатено, се плаши од нови ситуации и луѓе, бидејќи неговото чувство за самопочит е ниско.

Овие деца се често пристрасни и склони кон самопофалба или самосожалување и самоутешување. Поради избегнување на родителите, детето не е способно за истрајност и концентрација на час и за учење, недоверливо е и плашливо, иако доаѓа во конфикт со семејството и врсниците. Секако, не е исклучено деликвентно однесување. Постарите девојки знаат да бидат неуредни во надворешниот изглед и покрај нивните напори да го придобијат вниманието и наклонетоста на спротивниот пол. Всушност, постојано емотивни „гладни“, овие деца, наместо да воспостават траен емотивен однос со некој од нивната околина, бараат нови привремени врски.

Ако родителите имаат прекумерни барања, кои се претерани за детето, а потоа се критички настроени и со чести замерки, детето секако ја губи довербата во сопствената сила. Станува несигурно, пречувствително, често опсесивно, вознемирено, несериозно и подложно на другите. Таквото дете може да доживее неуспех на училиште или да има големи тешкотии да се приспособи. Но, ако детето има добри односи со врсниците и може да им одолее на родителите, негативните родителски влијанија се помали. Сепак, сè уште останува слаба желба за успех и достигнување, склоност кон фрустрација и нестабилна емоционална рамнотежа. Честите забрани, казнетите обиди да станат независни и да постигнат самоконтрола, го погодуваат развојот на мотивите за избегнување и потиснување на мислите и постапките кои се насочени кон постигнување на некои цели. Редоследот на барања и ограничувања не се

ирелевантни. Ако на наметнувањето на ограничување не му претходело никакво учење, ова најверојатно ќе придонесе за појава на мотив да се избегне обидот да се биде независен и самоконтролиран.

Преголемата заштита или разгалувањето го забавува психосоцијалното созревање. Кај овие деца често се јавува ништожност, неподготвеност, попустливост или разгалено однесување. Таквото дете сака да се расправа, арогантно е, вообразено, ги злоупотребува родителите, себично е и им поставува на родителите претерани барања. Меѓутоа, кога е без родителите, таквото дете станува несигурно и вознемирено.

Презаштитен однос кон децата и претерување во обезбедувањето оптимални услови во нивното опкружување, доведува до појава на сообразност кај младите луѓе во адолесцентниот период, недостаток на амбиција, несигурност и ниска самодоверба. Преосетливите и анксиозни родители често ги презаштитуваат своите деца. Преголемата заштита од страна на мајките е значително поврзана со нарушувања во семејната средина, а прекумерната заштита од таткото не е. Татковците не се премногу заштитнички настроени кон децата од самиот почеток, а прекумерното разбирање за преосетливоста на ќерките обично е резултат на невротичен родителски конфликт. Презаштитените деца не се зависни од самите себе во поглед на грижата за себе, туку главно се несигурни и амбивалентни за независност. Преголемата заштита на децата значително влијае на развојот на хронична анксиозност и несигурност.

Прекумерното фокусирање на детето може да има и негативни последици. Внимателно и разумно следење на однесувањето и искуствата на децата може да предизвика преосетливост на нервниот систем. Од друга страна, прекумерната незаинтересираност, оддалеченоста од детето не може да ја задоволи потребата за љубов, внимание и наклонетост. Детето не чувствува поддршка од своите родители, и се чувствува напуштено во својот дом. Тоа чувство на осаменост може да доведе до целосно или делумно запирање на развојот на повисоките емоции и до неможност за постојана поврзаност кон друго лице. Врз основа на бројни студии, познато е дека детето станува агресивно и склоно кон гнев поради ставот на занемарување или отфрлање од страна на еден или двајцата родители. Ладниот однос кон детето, избегнување, отфрлање или занемарување, често доведува до малолетничка деликвенција.

Покрај ставовите на родителите, на бројни аномалии во однесувањето на децата влијаат и други фактори. На пример, брачниот статус на родителите, семејни конфликти, миграции, домување и финансиски потешкотии, големината на семејството и децата во него и друго. Во рамките на семејството можат да се разликуваат, според нивната индиректност, т.е. непосредност, две групи фактори кои имаат образовно влијание:

1. Индиректни фактори, т.е. влијанието на условите за живеење на семејството врз квалитетот на домување, доволно простор, економски услови, образование и занимање на родителите, големи промени во економската и миграциска смисла.
2. Директните ефекти врз психата на детето, неговите интелектуални и други способности, вредности, аспирации и мотиви кои произлегуваат во директната интеракција родител/дете.

Децата од економски и културно сиромашни семејства се социјализираат на таков начин што тие често заостануваат во училиште. Причините лежат во карактеристиките на говорот на нивните мајки и воспитувачките процедури. Во семејствата од средната класа, мајките се пообразовани и имаат помалку деца. Без разлика на ситуацијата, даваат повеќе совети, помалку директно се мешаат, но покажуваат поголема чувствителност на потребите и карактеристиките на нивносто дете. Нивниот говор е покомплексен и тие му нудат позитивни реакции на детето, во форма на пофалба, охрабрување или хумористични коментари, за разлика од мајките од пониските класи, кои почесто го забележуваат своето дете само кога тоа прави некој проблем.

1.3.2. Семејство и девијантност

1.3.2.1.Некои психолошки карактеристики на младите деликвенти

При проценка на односот помеѓу возраста и криминалното однесување, неопходно е да се вклучат сите фактори: психолошки, социолошки и физиолошки, кои влијаат на секоја животна активност, вклучувајќи го и криминалното однесување. Возраста на младоста, некако се поклопува со врвот на порастот на криминалот. Процесот на растење на една млада во зрела личност е поврзан со низа на биолошки и

психолошки промени. Во овој период, обично има промени во положбата на човекот во семејството, работното место и општеството воопшто.

Припадниците на младата генерација, за разлика од возрасните, зрели личности, се одликуваат со изразени биопсихички промени, чија динамика дава големи можности за воспитување, социјализација итн., но бидејќи младата личност е недоволно развиена, таа е во онаа фаза на развојот каде прилично е подложна на влијанија кои можат да го насочат нејзиниот развој и однесување во асоцијална и антисоцијална насока.

Сепак, младите, како сè уште недоволно оформени личности, имаат значително намалена одговорност во правна и морална смисла.

Често се поставува прашањето дали има разлика во личноста на прекршителите и оние кои не се и дали пристапниците се посебен тип на личност поради нивната биопсихичка структура. Во овој поглед, криминалитетот многу често се поврзува со еден од основните фактори на личноста - интелигенцијата. Интелигенцијата е важна област на духовниот живот и ги манифестира нејзините ефекти во сите форми на човечкото однесување, и затоа е значаен фактор во обликување на личноста на младите. Истражувањата покажаа дека сторителите на одредени кривични дела, на пример, силување, почесто се интелектуално заостанати лица, како и кривичните дела, на пример, фалсификување, почесто го прават интелектуално посилните поединци. Покрај тоа, луѓето со пониска интелигенција имаат поголема веројатност да се појавуваат како соучесници, остават повеќе видливи траги итн., а додека оние другите имаат развиени организаторски функции. Бурт смета дека младите со пониска интелигенција не се во состојба да ја сфатат недозволивоста на одредени постапки и несоодветноста на мотивите што ги наведуваат на тоа.

Разликите во симболичните фактори помеѓу девијантните и недевијантните групи на малолетни испитаници, покажуваат дека структурата на когнитивните простори е различна. Сепак, од тоа не би можело да се заклучи дека сите малолетници се деликвенти и секогаш се на пониско интелектуално ниво. Од изолираниот факт дека малолетните деликвенти, сторители на имотни деликти, покажуваат значително пониски резултати во сите когнитивни варијабли, во споредба со нивните врсници кои не се деликвенти, може да се заклучи дека тие имаат намалена интелигенција.

Според тоа, не може да се заклучи дека деликвентите кои вршат имотни деликти се секогаш интелектуално послаби, но може да се заклучи дека на овие малолетни деликвенти им треба повеќе време за когнитивен развој. Таквиот подолг пат може да биде последица на многу влијанија, вклучително и неповолни социокултурни околности.

Понатаму, во литературата се споменуваат оценки со кои се поврзува емоционалната карактеристика со криминалните однесувања кои произлегуваат од емоционална нестабилност, раздразливост, вознемиреност како последица на отфрлање, фрустрација, инфериорност, депресија, љубомора и слично. Се верува дека луѓето чии личности се карактеризираат со такви особини, имаат потешкотии и се борат со прилагодување на општествените околности и процеси, што доведува до чести конфликти и на крајот до криминални активности. Познатите истражувачи во областа на криминологија, Хејли и Бронер сметаат дека емоционалната напнатост често предизвикува деликвентно однесување кај децата и младите. Ц. Бурт воспостави дека 60 % од деликвентите се премногу чувствителни.

Менталното растројство се смета за еден од криминогените фактори. Се вели дека овие луѓе често „бегаат од реалноста“, повлекувајќи се во себе, во свет кој самите го создаваат врз основа на своите емотивни нарушувања и други карактеристики.

Може да се прифати претпоставката за специфичноста на структурата на личноста на малолетните деликвенти во споредба со нивните неделиквентни врсници. Имено, при истражувањето на конативниот простор кај група на малолетни деликвенти е формирана асоцијација на спојување на стеничните и дисоцијативните синдроми во едно; во стеничен дисоцијативен синдром. Оваа асоцијација се рефлектира во реакции кои се карактеризираат со зголемено ниво на напнатост (импулсивно и агресивно однесување), но со намалена способност за контрола на таквото однесување бидејќи е нарушен процесот на балансирање поттик (иритација) и кочење (инхибиција), особено во корист на поттикот. Веројатно затоа прогнозите за нивното однесување се отежнати. Фактот дека младите престапници претежно вршат кривични дела против имотот, што може да биде поткрепено со нарушување на дел од регулаторниот механизам на личноста.

Кај малолетните деликвенти, утврдени се и поголеми зависности од когнитивни и патолошко-конативни фактори отколку кај нивните неделиквентни врсници, па може

да се претпостави дека конативните фактори имаат поголемо влијание врз когнитивниот простор кај групата малолетни деликвенти, односно когнитивните и конативните фактори многу повеќе дејствуваат заедно кај нив, па затоа нивното расудување и реагирање во слични ситуации е подруго отколку кај нивните врсници - неделиквенти.

Бидејќи деликвентното и асоцијалното однесување е помалку стабилно кај малолетничката група отколку кај групата на возрасни деликвенти, а и структурата на одредени психолошки простори на малолетните деликвенти се разликува од неделиквентите, може да се смета дека општата структура на личноста ги разликува деликвентите (особено малолетните) од неделиквентите. Веројатно, и временската компонента може да игра важна улога во структурата на личноста, бидејќи структурата делумно ќе зависи од неа и однесувањето на малолетниците. Разбирливо е дека структурата, без разлика дали на личноста во целина, или дали на поединечните дела на таа личност, може да има повеќе или помалку погодни социјални интеграции, па затоа можеме да зборуваме за личност погодна и помалку погодна за социјална интеграција.

Секое однесување во голема мера е научено, па според тоа и деликвентното однесување. Ова сепак може да се објасни на поедноставен начин. Сè што е стекнато, не мора да биде последица на имитација. Затоа се нагласува дека девијантното однесување претежно е последица на намалена способност на поединецот да се спротивстави на социјалното негативно однесување, односно може да се каже дека таквото однесување е резултат на погрешно учење на контролирано однесување. Имено, може да се претпостави дека и под влијание на одредени психосоцијални структури, се развиваат разни форми на деликвентно однесување.

Милутиновиќ истакнува дека со оглед на некои лични карактеристики и психолошки особини на поединците, може да се зборува за поповолни услови и одредени тенденции кон криминално однесување. Со други зборови, различните форми на деликвентното однесување не се развиваат врз основа на каква било структура на личноста. Најверојатно различни структури одговараат на различни форми на асоцијално и антисоцијално однесување. Личноста ги прифаќа тие форми на однесување кои најлесно се вклопуваат во неговата веќе формирана, стабилна структура или во структурата која е во формирање. Веројатно затоа постарите

деликвенти покажуваат главно исти форми на криминално однесување. Кај малолетниците со деликвентно однесување се јавуваат различни, непостојани облици на деликвентна и асоцијална активност, што дава и одредена специфичност на однесувањето на малолетниците во споредба со однесувањето на полнолетните поединци.

Карактеристиките на личноста и однесувањето во некоја мера можат да покажат елементи на предвидено деликвентно однесување и елементи на иден неопходен третман, бидејќи трансформацијата може да биде засегната од структурите на личноста. Методите кои се погодни за трансформација на личноста, ќе влијаат на соодветноста на личноста за социјална интеграција.

1.3.2.2. Семејство на деликвенти

Деликвентите се адолесцентна популација чија специфичност е во тоа што тие драстично ги отфрлаат вредностите и нормите на доминантната култура и преку насилство, грабежи и убиства, го изразуваат нивниот бунт против запоставувањето, насилството и стравовите што ги доживеале во односите со возрасните.

Меѓутоа, во литературата не постои согласност за тоа што е асоцијално, а што е деликвентно однесување, т.е. опфаќаат ли овие поими исти или различни форми на однесување. Во пракса е воспоставена разлика помеѓу поимите асоцијално и деликвентно однесување. Под асоцијално однесување го подразбираме секое однесување на децата и младите што е спротивно на општествено прифатеното однесување, а не е санкционирано со закон. Деликвентното однесување е она општествено неприфатливо однесување на младите што е законски санкционирано. Во зависност од возраста, деликвентите се делат на кривично неодговорни (под 14 години) и кривични одговорни на кривични дела и кривични прекршоци.

Студиите на деликвентните популации покажуваат дека деликвентите често доаѓаат од нецелосни семејства. Родителите се разведени, или еден или двајцата се починати. Тоа се најчесто деца кои дел од детството го поминале надвор од родителскиот дом. Семејствата се со понизок социоекономски статус. Недостигот на храна и генерално лошиот економски статус не се толку значајни за адолесцентите колку што е недостигот на облека, што е директно поврзано со важноста на физичкиот

изглед на младите во таа возраст и аспирациите на адолесцентите кон униформниот изглед.

Овој тип на индивидуи покажуваат забавен развој во емотивниот живот со намалени способности за симболизирање и вербално изразување и со нејасни аспирации. Овие особини се формирани во нарушени семејни односи. Кај овој тип на семејство честа е појавата на физички пресметки меѓу членовите на семејството, алкохолизам и криминално минато на поединечни членови. Недостига единство, бидејќи секој член своите интереси ги става во прв план. Освен емоционалното студенило во односите, од огромно значење се материјалните работи за членовите на семејството. Секако, тоа не е правило кое безусловно важи за сите семејства со деликвенти.

Деликвентното однесување претставува еден вид комуникација со семејството. Деликвенцијата претставува бунт против неправедните родители или еден вид напор да се врати семејното заживување, или потрага по институција која ќе ја преземе функцијата на семејството. Недостигаат вистински примери за идентификација и во семејството и во непосредната околина, па деликвентите често се пример за улога, бидејќи во својата врсничка група тој зборува за нив со восхит.

1.3.2.3.Семејство и девијација кај младите

Семејството е неизбежно опкружување на детето, во кое според различни влијанија, почнувајќи уште од најраното детство, се обликува личноста на детето во поширока смисла. Тоа е социјална заедница во кој се одвива животот на човекот од раѓање, се формираат основите на идната личност и се реализира процесот на нејзиното воспитување и социјализација. Семејното образование е првото образование кое општеството му го дава на детето. Семејството е местото на првите социјални контакти, изворот на првите концепти за светот, животната средина, животот и работата. Семејството е првото училиште на морални и социјални чувства.

Силата на влијанието на семејството врз помладата генерација произлегува од една од неговите суштински карактеристики, семејното воспитување, неговото ненамерно или функционално влијание. Семејното воспитување претставува резултат на влијанието на животниот стил на целото семејство, што значи дека тоа произлегува

од директните меѓусебни односи на сите негови членови, од секојдневните животни ситуации и од атмосферата која е природен резултат на динамиката и квалитетот на севкупните семејни односи. Поради непосредноста и емоционалната сила на таквите неповолни фактори на семејниот живот, функционалното воспитување е многу ефикасен педагошки процес во рамките на семејниот живот.

Помеѓу членовите на семејството постои жива, сложена и повеќеслојна интеракција и меѓусебна зависност. Процесот на социјализација на детето се одвива врз основа на оваа интеракција, бидејќи членовите на семјството во извршување на нивните функции и улоги влијаат еден на друг. Така социјализацијата укажува на процес во кој со помош на контролната функција на семејството, детето прифаќа соодветни сугестии, модели и вредности, така што во него ќе се изгради и соодветна етичка контролна врска. Затоа е очигледно дека зрелото семејство, добро интегрирано во тековите на модерниот живот, емотивно стабилно и полно со внатрешна сила, треба да биде посредник помеѓу поширокатa социокултурна средина и младата генерација. Со тоа дава значаен придонес во пренесувањето на искуството и културата на едно општество, неговите правила, навики и морал, како и стимулации за креативниот однос на младите кон светот и општеството во кое живеат.

Меѓутоа, колку што е важно семејството за успешна социјализација на младиот човек, сепак е опасно тој процес предолго да биде ограничен само на него. Детето треба да има можност повремено да ги проверува ставовите и вредносните судови стекнати во родителскиот дом, споредувајќи ги со ставовите на другите луѓе и групи, при што процесот на созревање постепено се интегрира.

Многу и доста сложени проблеми се јавуваат во семејството кое исто така е разновидно и со доста динамични миграциски движења, особено меѓу областите со исклучиво или со претежно рурални карактеристики кон урбаните центри, како и продорот на индустријализација и урбанизација во руралните средини. Прилагодувањето на новите услови на живот, односите и правилата на однесување се сложени процеси кои предизвикуваат бројни тешкотии и тензии. Од различноста на ставовите и идеалите меѓу родителите и децата, меѓу моралните норми кои родителите ги прифатиле и донеле од нивните претходни живеалишта и нормите на новата средина во која нивните деца растат, ќе се појават конфликти во семејството, кои под одредени

околности можат значително да ја намалат и загрозат воспитно-образовната функција на семејството и да дејствуваат деструктивно.

Многу истражувачи ја препишуваат појавата на девијантно однесување кај децата и малолетниците на разни дефекти во семејството и поврзаниот нарушен процес на социјализација на младите луѓе. Кога се анализира криминалното значење на одредени семејни карактеристики, како што се: интегритетот, социоекономскиот статус, однесување на членовите со семејството, семејните односи, квалитет и стил на образовно влијание, потребно е прво да се разгледа секоја карактеристика посебно, без да се изгуби од вид принципот на динамичен концепт на дејство на криминогени фактори и мултикаузалниот пристап, објаснувајќи ја појавата на криминалот. Делумните врски меѓу одредени семејни карактеристики и појавите на девијантно однесување, дури и со високи статистички корелации, се само мали или поголеми индикации дека одредена семејна ситуација до одреден степен го зголемува ризикот од појава на девијантно однесување, но не даваат дефинитивно објаснување за вистинската природа на тој однос или увид во влијанието на многу други фактори кои тогаш не се забележливи, но кои се можни скриени генератори на забележани парцијални врски. Семејните фактори, за кои е откриено дека значително придонесуваат за ризикот од девијантно однесување на малолетниците, според тоа треба да се земат предвид во нераскинлива врска со голем број макро и микросоцијални фактори и со биопсихосоцијалната карактеристика на членовите на семејството и самите малолетници. Само со таков пристап кон делување на сите криминални фактори, вклучувајќи ги и оние кои се наоѓаат во семејството, неопходно е да се разбере дека значителен број на деца кои живеат во „криминогено семејство“ не стануваат ниту асоцијални, ниту девијантни, а со тоа, на пример, од децата кои живеат во исто семејство, едното предизвикува деливенција, додека другото не доаѓа во судир со криминалниот закон. Едноставните и исклучителни погледи на социолошките, психолошки, психијатриски и психоаналитички теории, не можат да придонесат за разбирање на целината и сложеноста на проблемот.

1.3.2.4.Социјален и економски статус на семејството

Социоекономскиот статус на деликвентите и поврзаната семејна припадност на одредени општествени класи уште од самиот почеток биле од голем интерес за

криминолозите за развој на оваа научна дисциплина. За ова не се само социолошки ориентирани криминолозите, туку посебно внимание на сиромаштијата, богатството, социјалниот и економскиот статус и припадност на одредена социјална класа, се посветува и од страна на психолози и психијатри, притоа признавајќи дека социоекономските услови на животот во одредени општествени класи се повеќе или помалку поврзани со карактеристиките на личноста, формите на однесување и реакции, психолошки нарушувања и болести.

Заклучоците за социоекономскиот статус на едно семејство се извлекуваат од различни податоци и најчесто од висината на семејните приходи, вработувањето на неговите членови, нивните професии, нивото на образование, областа во која живеат и слично. Резултатите од бројни истражувања на оваа тема се разликуваат едни од други не само во однос на методологијата, изборот на примерок и теоретските премиси од кои тргнуваат поединечни истражувачи, туку во однос на времето, земјата и специфичните историски и социодемографски услови. Затоа, резултатите и заклучоците на индивидуалните истражувања не можат некритички да се генерализираат или автоматски да се пренесат на специфични околности на нашата земја.

Кога ја оценуваме важноста на одредени карактеристики на социоекономскиот статус на едно семејство во однос на криминалот кај младите, треба да се има предвид дека овие карактеристики често се преклопуваат, се собираат и се испреплетуваат. Семејство кое припаѓа на социјални класи со понизок економски статус, често, на пример, повлекува полоша социјална репутација, помали примања, повеќе деца, полоши услови за домување, почеста појава на асоцијално однесување на возрасните членови на семејството и полошо влијание на поширокатa средина, односно областа во која живее семејството. Дефиницијата на криминално-етилолошкото значење на социоекономскиот статус на семејството е сложен и комлексен проблем.

Конечно, треба да се нагласи дека многу автори предупредуваат дека истражувањето на криминалот на возрасни и малолетни лица, врз основа на примерок од испитаници кои се означени како деликвенти, не можат да бидат целосно непристрасни од социоекономска гледна точка, бидејќи вниманието и активноста на органите за откривање на деликвенција се значително повеќе фокусирани на пониските отколку на повисоките социјални класи.

1.3.2.5.Материјална положба

Многу студии за малолетничкиот криминал, исто така, ги разгледуваат податоците за материјалната состојба на семејството во кое живеел малолетникот.

Од раниот период на развојот на криминологијата до денес, во многу студии се разгледува влијанието на сиромаштијата и богатството или материјалната положба на една земја, регион, град, социјална класа или група за појава на девијантно однесување кај младите. Со оглед на мноштвото имотни деликти во вкупната маса на криминал во една држава, многу криминолози се обидеа да ја поткрепат тезата за поврзаноста на сиромаштијата и тие видови кривични дела. Понатамошните истражувања на тие проблеми покажаа дека оваа врска не е толку директна како што некогаш се претпоставуваше. Пред сè, забележано е дека порастот на материјалната благосостојба дали на општеството како целина или на некои негови делови, не само што не доведе до намалување на имотните деликти, туку во многу земји беше забележано нагло зголемување на тој вид криминал. Големиот пораст на сите форми на економски стандарди, речиси без тешкотии во вработувањето, што е значајно за периодот на брз напредок на земјите на Западна Европа, беше придружено со повеќекратно зголемување на кражбите, грабежите, како и класичните имотни деликти. Компаративното истражување на деликвентната и неделиквентната популација исто така не потврди дека сиромаштијата има поголемо влијание врз појавата на имотни деликти.

Концептите на сиромаштија и просперитет, т.е. економски статуси, се многу релативни по природа. Гледајќи наназад на резултатите од некои емпириски истражувања, доаѓаме до заклучок дека влијанието на економскиот статус на однесувањето на поединецот зависи и од тоа како тој ги перципира своите финансиски околности.

Истражувањето за влијанието на сиромаштијата врз малолетничкиот криминал во Лондон доведе до заклучоци дека половина од малолетните деликвенти во примерокот се од сиромашни и од многу сиромашни семејства, а од сите припадници во Лондон, само 8 % живеат во такви семејства. Сепак, тој откри и дека 42 % од малолетните деца потекнуваат од семејства со задоволителен економски статус. Според него, за само 3 % од малолетните деликвенти, сиромаштвото е главна причина за кривичните дела.

1.3.2.5.Услови за домување

Квалитетот на домување е несомнено дел од севкупниот економски стандард. Таа карактеристика, меѓутоа, во многу студии има и независно значење бидејќи се смета дека е директно поврзана со развојот и квалитетот на меѓучовечките односи во семејството, со општо воспитно влијание врз детето и неговата социјализација. Лошите и тесни услови за домување силно ги поттикнуваат децата да поминуваат значително повеќе време надвор од домот и на тој начин повеќе да се изложуваат себеси на влијанијата на негативното пошироко опкружување.

Стандардот на домување, особено пренаселеноста со станови, веќе беше релативно предмет на внимание на криминолозите, кои на овој фактор му препишуваат потенцијално криминогено значење. Пренатрупаност се смета кога двајца возрасни живеат во една соба, при што двајцата од нив децата под десет години ги сметаат за возрасни лица.

Истражувањето за севкупните стандарди за домување покажа дека малолетните деликвенти имаат малку полоши услови за домување, но разликите не беа големи.

Понатамошните истражувања во САД и Германија не придонесоа значително за решавање на односот помеѓу малолетничката деликвенција и стандардите за домување. Истражувачите истакнуваат дека често семејството со релативно поволни услови за домување наидува на внатрешна неорганизираност, асоцијално и деликвентно однесување, а напротив, во семејствата кои живеат во многу неповолни услови, може да се најде квалитетна кохезија во членовите на семејството и позитивна насока на нивните членови. Условите за домување во проучувањето на криминалот очигледно треба да бидат забележани во најтесна врска со многу други социоекономски, демографски, но и субјективни фактори.

1.3.2.7.Вработување

Прашањето за вработување на еден, двајцата или ниту еден родител беше предмет на истражување поврзано со појава на нарушено и деликвентно однесување кај деца и малолетници (Селак-Живковиќ, 1988). Ова прашање може да се гледа и од перспектива на обезбедување на економски стандарди на семејството за детето да нема

недостиг, како од гледна точка на квалитетот на воспитување, така и од психолошки и емоционални интеракции помеѓу родителите и децата.

Вработувањето на еден, особено на двајцата родители, придонесува за економска стабилизација на семејството, истовремено обезбедувајќи позитивен модел за детето. Од друга страна, вработувањето на двајцата родители е поопасно поради нивната послаба способност да се справат со детето, помалку успешен надзор над неговиот живот, учествување во решавањето на неговите проблеми и интеракција со него. Тоа може да има негативно влијание, особено ако има негативни влијанија од други страни кои никој не може да ги неутрализира или кога нема личност или организација што барем донекаде би ги заменила родителите, особено мајката. Ниеден податок, па ни податокот за вработувањето на родителите, не може да се набљудува изолирано во поглед на криминалитетот на малолетниците, бидејќи влијанието на вработувањето или невработувањето на еден или двајцата родители врз зголемувањето на ризикот на деликвентно однесување во конкретен случај може да зависи и од многу други околности во кои живее родителот, како и од личните карактеристики на членовите на семејството.

Некои автори гледат на родителското вработување, особено на мајките, од перспектива на лишување на кое детето е изложено во емоционален поглед.

Глуечкови (1957) во своето истражување ја вклучија променливата „редовна или повремена вработеност на мајката надвор од домот“ во однос на многу варијабли кои го карактеризираат малолетникот и неговото однесување. Тие констатирале дека особено спорадичното и нередовно работење на мајката надвор од домот значително придонесува за зголемување на ризикот од деликвентно однесување кај децата. Криминолозите го добија овој резултат од Глуечковото истражување со резерва, особено затоа што истражувањето е исклучително мултикаузално по концепт, па всушност истакнува само еден од многуте фактори, кои, како што истакнаа критичарите, најверојатно може да имаат одредено значење до одреден степен, а се занемаруваат многу други фактори. Се нагласува дека не треба да се меша идејата дека работата на мајката надвор од домот може да има позитивно влијание врз економската стабилност на семејството и тоа може да има позитивни психолошки ефекти и за неа и за семејните односи.

Кога двајцата родители се вработени, а детето дел од денот е повеќе или помалку оставено под надзор и на воспитување од трети лица, било поединечно или во некои посебни институции, се поставува прашањето дали таквите различни влијанија врз детето и неговата поврзаност со повеќе луѓе можат сериозно да го нарушат процесот на интеракција мајка - дете и да предизвикаат неприлагодливо или нарушено однесување.

1.3.2.8.Меѓучовечки односи

Имајќи предвид дека веќе е истакната динамичната концепција на делување на криминогените фактори и специфичниот мултидисциплинарен пристап за објаснување и разбирање на феноменот криминал, па така и за малолетничкиот криминал, повеќе не обрнуваме внимание на едностраноста и ексклузивноста на теоретските премиси од кои поаѓаат аворите чии резултати и ставови ги наведуваме. Конфликтот помеѓу социолошките и психијатриско-психолошките пристапи за објаснување на причините за криминалот во младоста всушност е особено јасно изразен во начинот на кој тие се однесуваат со семејството, особено меѓучовечките односи во рамките на семејството како фактор за криминал. Социолошки ориентираните криминолози семејството првенствено го гледаат како еден вид здружување кое на одреден начин посредува во преземање морални ставови и форми на однесување и има соодветна социјална контрола. Психијатрите и психолозите му пристапуваат на семејството првенствено како извор на емоционално задоволување и лишување како значаен фактор во развојот на личноста. Социолозите се значително заинтересирани и за односите меѓу семејството и поширокаата општествена заедница, на која припаѓа, како и нејзината способност да ги социјализира децата. Психолозите и психијатрите, меѓутоа, повеќе се склони да го гледаат семејството изолирано од општествените структури од повисок ред во кои тоа е интегирано. Накратко, тие веруваат дека семејната средина од раните години на детето се должи на лишувањето, фрустрацијата и недоволната емоционална топлина меѓу родителите и децата се извор на чувства на горчина, незадоволство, па дури и непријателство, што е одлучувачко за појава на девијантно однесување на младите. Треба да се напомене дека, сепак, сè поголем број на големи криминолошки истражувања во англосаксонските земји, особено во САД, се насочени кон сеопфатен преглед на прашањата и од социолошки и од психијатриско-психолошки аспект. Со тоа

значително се придонесува и сè посилни се општите тенденции на интердисциплинарната научна работа.

Без намера да се потценат опасностите кои произлегуваат од некомплетното семејство во однос на зголемениот ризик од нарушено и девијантно однесување кај децата и младите, очигледно е дека криминогеното влијание на некомплетното семејство најчесто зависи исклучиво од интеракцијата со другите поволни фактори и дека повеќето деца и млади кои вршат кривични дела, имаат и родители и живеат со нив.

Затоа е оправдано да се нагласи дека испитувањата за материјалните, социјалните и структурните разлики на деликвентните и неделиквентните семејства генерално покажуваат некои разлики на штета на деликвентите, но овие разлики не се толку значајни како оние кои се однесуваат на семејната атмосфера, односно односите меѓу родителите, односите меѓу родителите и децата, моралната клима, системот на признати вредности итн.

Семејната атмосфера, неопходна за правилен развој на детето, може да се наруши со несоодветен однос и постапување на родителите и децата, па и со неисправно и неквалитетно воспитување и лоши односи меѓу родителите.

Под семејна атмосфера се подразбира севкупноста на меѓусебните односи на членовите на семејството. Факторите на семејната атмосфера се многубројни. Таа зависи од општите услови во која живее едно семејство, од личните карактеристики на нејзините членови, хиерархијата, традициите и интеракциите меѓу членовите на семејството, како и односите меѓу семејството и поширокатa општествена заедница. Адекватноста на семејната атмосфера за успех на процесот на социјализација и воспитување на детето се рефлектира токму во степенот на нејзиниот придонес во формирањето на лични, правилно ориентирани детски карактеристики и во сеопфатниот развој на сиот нивен потенцијал.

Повеќето автори кои се занимавале со овие проблеми истакнуваат дека постоењето на соодветна позитивна емоционална клима во семејството е многу важен предуслов за успешен процес на социјализација. Овие појдовни точки ја имаат својата основа во непосредниот факт дека понекогаш детето во семејството не стекнува толку социјализирани облици на однесување од почит на апстрактните општествени норми, туку пред се од љубов кон своите родители. Ако тој фактор не е доволно силен, други

влијанија ќе дадат прилично дефицитарни резултати. Успешноста не е секогаш безболен процес на социјализација на детето, туку во голема мера зависи од неговиот однос кон родителите. Студиите за врската помеѓу моралните ставови на децата и луѓето кои се во односи во непосредната и поширокаата средина, покажаа дека децата во значително поголема мера ги формираат своите ставови во согласност со моралните ставови на родителите, отколку на која било друга личност. Нарушувањата во однесувањето кај децата често се толкува како резултат на нарушена психодинамика во семејството. Разбирливо е дека овој, иако исклучително важен фактор, не делува изолирано, туку заедно со сите останати карактеристики на животната средина и личноста. На пример, негативните социјални околности, како што се: економските тешкотии, невработеноста, станбените проблеми, може да предизвикаат, продлабочат и интензивираат конфликти и тензии. Негативната личност на родителот, губење на родителите поради смрт, развод или отуѓување и отсуство од семејството исто така може да создаде и да го попречи успешното завршување на процесот на идентификација на детето со родителот, го ослабуваат развојот на неговата самодоверба и го прават помалку отпорно на разни други негативни влијанија.

Целокупната атмосфера во семејството најмногу зависи од квалитетот на врската помеѓу родителите. Врски засновани на меѓусебно почитување, љубов, соработка и помагање, чувство за одговорност, толеранција и разбирање, овозможуваат хармоничен семеен живот, а со тоа обезбедуваат мир, среќа, задоволство, почит и љубов на децата. Конфликти, несогласувања, навреди, омаловажување, угнетување, презир и емоционално студенило, ја уништуваат семејната атмосфера, ја отежнуваат позитивната идентификација, создаваат чувство на страв, немир, напнатост, амбивалентност и разни негативни емоции. Ваквата атмосфера го загрозува психолошкото здравје на децата, придонесува за развој на негативни карактеристики на личноста и сродни форми на неприфатливо, дури и девијантно однесување.

Повеќето автори кои се занимаваат со овој проблем го нагласуваат квалитетот на меѓучовечките односи во семејството како многу важен фактор за разбирање на нарушено и девијантно однесување на децата. Тие нагласуваат дека формалните, структурните и економските аспекти не се толку важни проблематики, како што е внатрешната, емоционалната и интерперсоналната состојба на семејството.

1.3.2.9.Асоцијални појави во семејството

Според општоприфатеното мислење, за појава на нарушувања во однесувањето и криминал за децата и малолетниците особено е важно асоцијалното однесување на членовите на семејството во кое живее детето. Присуството на социопатолошки форми на однесување кај возрасните членови на семејството, вклучително и браќа и сестри, многу веројатно ќе има негативно влијание врз развојот на младиот човек. Манифестации на асоцијално однесување на членовите на семејството, како алкохолизам, безделничење, питачење, проституција и слично, не само што значително ја нарушуваат климата на меѓучовечките односи во семејството, туку веќе даваат негативен модел и нарушени меѓучовечки односи и имаат директно штетно влијание врз развојот и воспитувањето на децата.

Криминалност на членовите во семејството

Криминолозите генерално се согласуваат дека девијантното однесување на еден од родителите во значителна мера е одговорно за нарушено и девијантно однесување на децата. Додека помал број автори, се на мислење дека тука значајна улога игра и наследниот фактор, а доминантно социолошко ориентирани криминолози го застапуваат мислењето дека децата во процесот на „учење“ во текот на социјализација, го земаат негативниот пример на родителите.

Биолошко ориентирани криминолози во Германија често го истражувале животниот тек на децата на вообичаени деликвенти и професионални криминалци. Кулинг го испитуваше животниот пат на децата и посиноците на 150 повеќекратни рецидивисти. Тој откри дека 47 % од полнолетните синови на овие деликвенти извршиле кривични дела, а половина од нив станале мултирецидивисти. Напротив, нивните посиноци, иако живееле во исти семејни односи и биле изложени на подеднакво лоши примери на својот очув, тие извршувале значително помалку злосторства, а само мал број тргнале по патот на вообичаените деликвенти и рецидивисти. Авторот смета дека резултатите од оваа студија укажуваат на заклучокот дека наследниот фактор кај потомците на делквентите не смее да се потцени.

Глуечкови откриле дека во деликвентниот потпримерок на испитаници, имало релативно двојно повеќе татковци и околку три пати повеќе мајки кои и самите биле деликвенти, отколку во контролната група неделиквенти. Иако овие автори нагласуваат дека при дизајнирањето на нивното истражување не тргнале од валидни

теории за причините за криминалот, туку нивната единствена цел била да соберат што повеќе податоци кои би им овозможиле да развијат теоретски концепт, тие сепак забележале врска помеѓу родителскиот криминал и криминалот на децата, обидувајќи се да ја објаснат теоријата на диференцијална асоцијација. Бидејќи, сепак, очигледно е дека децата на сите деликвентни родители не станале деликвенти, со право се поставува прашањето за факторите кои го условуваат овој процес на селекција. Анализирајќи ги податоците добиени од Глуечкови, Мосер (1974) верува дека социокултурните услови во кои детето живее, набљудувано во интеракција со неговите психолошки карактеристики, може да биде одлучувачко за прашањето до кој степен може да се неутрализира влијанието на негативниот модел на таткото деликвент или мајката на детето, т.е. дали тоа ќе предизвика девијантен модел на однесување. Овие објаснувања секако заслужуваат внимание бидејќи го потврдуваат правилниот дијалектички пристап кон проблемот на дејствување на криминогените фактори како интеракција на објективни и субјективни фактори.

Прекумерно консумирање на алкохол

Најраспространета асоцијална појава во семејството на деликвентни деца и млади секако е прекумерното консумирање алкохол од страна на возрасните членови на семејството, особено татковците.

Најтешките и најтрајните последици од алкохолизмот се врз односите меѓу членовите на семејството, придонесувајќи за нарушување на нивните емотивни односи, што се рефлектира од рамнодушност до отворено непријателство, од емоционално студенило, до вербални и физички конфликти. Поради нискиот праг на толеранција и невротичните нарушувања кои го придружува алкохолизмот, алкохоличарот често реагира на својот брачен другар и детето со покажување агресија дури и од сосема безначајни причини. Овие ситуации, дали поради срамот на другиот брачен другар кој се обидува да ги скрие или поради мислењето на оние околу нив дека не треба да се мешаат во туѓи работи, семејните проблеми најчесто не се забележуваат од поширокатa социјална средина. Со создавање нарушени семејни односи, родителот алкохоличар може да предизвика забавување на психосоцијалниот развој на децата и да придонесе за појава на различни карактерни отстапувања. Неретко се соочуваме со фактот дека децата без позитивен пример, во подоцнежна возраст се идентификуваат со нивниот татко алкохоличар, а во барањето излез од кризните ситуации, тие самите

посегнуваат кон алкохол. Резултатите од многу студии сугерираат дека голем дел од училишните неуспеси, појавите на бегство од дома и од училиште имаат свои причини во семејните конфликти и материјалното лишување кои ги има во изобилство во семејствата со изразен алкохолизам кај возрасните членови. Исто така е забележано дека од таквите семејства се регрутираат значителен број ментално болни и ментално неразвиени деца. Во повеќето случаи, нарушените семејни односи со изразен алкохолизам опстојуваат во оние периоди од развојот на детето кои се одлучувачки за обликување на неговата личност, дали е тоа периодот на раното детство или во пубертетскиот и адолесцентниот период.

Тешко е да се предвиди во која насока ќе се одвива развојот и социјализацијата на децата во такви семејства, но може безбедно да се претпостави дека нејзините изгледи за целосен, правилен и сеопфатен развој е значително попречен. Карактеристика на структурата на личноста на детето е пластичноста, што понекогаш му овозможува на детето развој на низа позитивни компензации во семејството, училиштето и други места, па некои деца од таквите семејства се развиваат без поголеми тешкотии или неуспеси во зрела и урамнотежена личност. Децата, сепак, чија индивидуална толеранција на фрустрација и биопсихички состав на личноста, заедно со низа објективни и субјективни околности, не овозможуваат отцепување од семејната ситуација условена од алкохолизам, ќе бидат жртви на околностите во кои се развиени.

Асоцијални појави во однос на квалитетот на семејните односи

Се покажа дека многу карактеристики на родителската средина кои се неповолни за развојот на децата се меѓусебно испреплетени. Одредени негативности во семејството кои го загрозуваат воспитувањето на детето често се појавуваат заедно со други неповолни лични и еколошки фактори, па така негативните влијанија се акумулираат. Затоа може разумно да се претпостави дека асоцијалното однесување на членовите во семејството и поединечно, и особено во целина, е поврзано со квалитетот на меѓучовечките односи во семејството.

Појавата на одредена акумулација на негативни лични и еколошки фактори не остана незабележано во криминологијата. На многу криминолози им го привлече вниманието дека во одредени супкултурни средини, постојат семејства во кои се акумулираат негативни особини, социоекономскиот статус, социопатолошките форми на однесување и некои негативни лични особини на членовите на семејството. Во овој

поглед, литературата се среќава со концептот на семејство со повеќе проблеми. Основна карактеристика на едно вакво семејство е што на прв поглед во него може да се препознаат низа појави на социјално деструктивно и социопатолошко значење. Во овие семејства се наоѓа прекумерна склоност кон консумирање алкохолни пијалоци, зависност од дрога, физички и психички болести, обиди за самоубиство, ментална ретардација и недостиг на работни навики. Станува збор за семејства кои обично се оптоварени со разновидни и тешки социјални, економски, психијатриски, криминални и други проблеми, како што се: лоши станбени услови, социјална незрелост на родителите, нередовни примања, неможност за надгледување на своите деца, ирационално и неекономично трошење на и онака мали приходи, алкохолизам итн. Утврдено е дека најчесто тоа се семејства со голем број деца и многу низок приход по глава на семејството. Таквото семејство живее без план и перспектива, од еден ден во друг, притиснати од економската неопходност. Децата се видно лошо облечени и неухранети, често изложени на злоупотреба и нередовно посетуваат училиште. Потиснато од многу социјални проблеми, таквото семејство се повлекува во себе, се изолира и се оддалечува од владеењето на општествените вредности. Од т.н. „нормално“ семејство кое поради ендогени или егзогени фактори може да покаже и симптоми на уништување, семејството со повеќе проблеми се разликува бидејќи неговото постоење во голема мера е зависно од социјална помош и е склоно кон изолација. Понекогаш, за да се дефинира семејство со повеќе проблеми, се додава критериум според кој ќе вклучи семејство кое долго време поставува различни барања за социјални услуги од институциите, а и покрај нивната вклученост, состојбата во семејството не се менува значително. Таа карактеристика обично е последица на голем број други, веќе споменати појави, од кои секоја е единствена сама по себе и во целост конститутивна за концептот семејство со повеќе проблеми.

Асоцијални појави во однос на нарушувања во однесувањето кај младите луѓе

Иако е докажана важноста на семејната атмосфера за развојот и менталното здравје на младите, неоходно е да се нагласи дека всушност нема ништо попогубно за младите и за целата семејна атмосфера од лошите родителски односи. Меѓусебната нетолеранција, непочитување, омаложување, меѓусебни кавги, тепачки и слични појави, оставаат погубни последици врз младите. Сериозните расправии меѓу родителите, без разлика колку се штетни за хармонијата на семејниот живот, исто така до толку го деградираат и авторитетот на родителите, тоа моќно средство за воспитно

делување. Децата се вовлекуваат во расправии и често се принудени да изберат еден од нивните родители. Оптоварени со своите конфликти и не можејќи да ги решат таквите односи рационално, родителите понекогаш го исфлаат својот бес на децата, сметајќи ги за пречка за обезбедување безгрижен личен живот или оставајќи ги сами кон себе и улицата како пребежиште. Кога се комбинира со податоците добиени за други социопатолошки појави во семејството, како скитање, безделничење и алкохолизам, сликата е целосна. Но, еден од овие феномени се издвојува по директноста на неговото влијание. Во овој поглед, имено, со најтешка ситуација се соочуваат децата чии родители и другите членови на семејството ги прекршуваат законските норми, т.е. се однесуваат криминално. Криминолошките истражувања утврдиле дека постои висока корелација меѓу криминалното родителско однесување и малолетничката деликвенција. Тоа не е случајно, туку е резултат на силно негативно влијание на таквите родители врз нивните деца. Малолетниците со најтешки облици на пореметувања во однесувањето кои штотуку се наведени, се исто така оние кои се во претходно споменатите анализи, кога се гледа социоекономскиот статус и структурата на нивните семејства, се карактеризираат како деца од семејства со многу неповолен социоекономски статус и со многу неповолна структура, за која веќе се претпоставуваше, а овие податоци го потврдуваат тоа, дека се работи за семејства со нарушени односи и интензивно присуство на тешки форми на социопатолошки појави во семејството.

Кога семејната патологија не е толку сложена, туку се однесува само на одредено однесување на некои членови на семејството, младите покажуваат некои специфични форми на нарушувања во однесувањето.

Во семејствата каде носител на социопатолошки однесувања најчесто е мајката, младите изразено се карактеризираат со бегство од институции, а делото за кое биле сместени во установата, е сторено во местото на живеење. Мајките на овие испитаници се склони кон промискуитет, а во исто време се ангажирани и во проституција. Јасно е дека поради таквиот живот не се во можност да се грижат за своите малолетни деца, особено што е сигурно дека ретко се работи за луѓе кои живеат во брачна двојка. Тоа може да бидат луѓе кои имаат вонбрачни деца или во најдобар случај се напуштени или разведени од татковците на тие деца. Затоа, јасно е и дека овие деца се во состојба на воспитно запоставување и загрозеност. Затоа не е чудно што бегството од институција е нивна основна карактеристика, бидејќи на ваквото однесување му претходело

сместување во институција, чиј повод бил во врска со кривичните дела кои ги сториле, или од причина за грижа бидејќи практично немало кој да се грижи за нив.

Конфликтот меѓу социолошкиот и психијатриско-психолошкиот пристап за објаснување на причините на криминалноста на малолетниците е особено очигледна во начинот на кој тие се однесуваат во семејството, а особено меѓучовечките односи внатре во семејството, што е фактор за криминал. Социолошко ориентираните криминолози во семејството гледаат првенствено еден вид асоцијација која на одреден начин посредува усвојување на морални ставови и форми на однесување и спроведување соодветна социјална контрола. Психијатрите и психолозите му пристапуваат на семејството првенствено како извор на емоционално задоволување и лишување и како значаен фактор во развојот на личноста. Социолозите се значително заинтересирани и за односите меѓу семејството и поширокатa општествена заедница на која припаѓаат и способноста да се социјализираат децата. Психолозите и психијатрите се повеќе, меѓутоа, склони да го гледаат семејството во изолација од општествените структури од повисок ред во кои е тоа интегрирано.

1.4. ЗАДОВОЛСТВО ОД ЖИВОТОТ

Како што беше споменато претходно, друга важна конструкција што ќе се испита во ова истражување е добар исход, односно задоволство од животот. Горенаведениот конструкт е поим со кој се среќаваме многу често, како во секојдневниот живот, така и во различни научни дисциплини, како психологија, социологија, политички науки, филозофија и економија и општа перцепција за тоа дека е јасна и едноставна конструкција (Ковчо Вукадин, Новак и Крижан, 2016). Сепак, прегледот на научната литература покажува дека задоволството од животот претставува многу сложена конструкција поради недостаток на општа дефиниција и преклопување со други поврзани концепти, за кои ќе се дискутира повеќе во подоцнежните поглавја.

Имено, основните причини за избор на задоволството од животот, како конструкт што ќе се испитува со ова истражување, се поврзуваат со научни сознанија кои наведуваат што е задоволство во животот заради промовирање на позитивниот развој на младите и нивно насочување кон позитивни показатели на благосостојба (Петерсон, 2005, според Туце и Фако, 2014; Проктор, Линли и Малтби, 2009) и дека

претставува неопходна поддршка за општественото функционирање и важен психолошки ресурс за постигнување адаптивен развој (Антарамиан, Хубнер и Валоис, 2008), особено кај младите луѓе што ги заштитува од последиците на стресот и развојот на психопатолошкото однесување (Сулдо и Хубнер, 2004). Од горенаведеното се заклучува дека задоволството од животот е конструкт кон кој се насочени позитивните аспекти на психосоцијалното функционирање на младите, поради што е неопходно да се испита во склоп на ова истражување.

Во продолжение ќе бидат претставени актуелните сфаќања за овој конструкт, почнувајќи од неговата дефиниција, преку идентификација на неговите темелни елементи, до презентација на резултатите од истражувањето и методи за негово мерење.

Субјективна благосостојба и задоволство од животот

Како што беше кажано претходно, не постои универзална прифатена дефиниција за задоволство од животот, бидејќи различни автори ја дефинираат на различни начини. Така, Пенезиќ (2006) наведува дека задоволството во животот е когнитивна евалуација преку која секој поединец го оценува својот живот, а Динер (2006) наведува дека тоа е извештај на поединецот за тоа како тој го оценува и го цени целокупниот свој живот. Од друга страна, Андерсон, Дубоа, Леонцикас и Сандор (2012) наведуваат дека тоа е мерка за когнитивна проценка на квалитетот на севкупните животни околности во кои поединецот живее. Слично на тоа, Луис и сор. (2011, според Салихагиќ, 2018), го дефинираат задоволството од животот како когнитивна евалуација на животот на една личност во целина, но и во специфични животни домени според субјективни стандарди.

Иако постојат различни дефиниции, задоволството од животот најчесто се дефинира како когнитивна компонента на субјективната благосостојба (Суса и Љубомирски, 2001; Ковчо Вукадин и Крижан, 2016). Овде е важно да се нагласи како задоволството од животот и субјективната благосостојба често се користат како синоними, но како што може да се види од дефиницијата, задоволството од животот претставува компонента на субјективната благосостојба. Имајќи го предвид горенаведеното и фактот дека задоволството од животот е позиционирано во областа

на поширокиот конструкт на субјективната благосостојба (Ковчо Вукадин, Новак и Крижан, 2016), гореспоменатиот конструкт ќе биде подетално опишан понатаму.

Имено, субјективната благосостојба може да се дефинира како индивидуално субјективно уживање и задоволство од животот, односно степенот до кој поединецот го доживува целиот свој живот како поволен и пријатен (Венховен, 2001, според Тадиќ, 2011). Таа се однесува на специфичното искуство на сопствениот живот (Егер и Маридал, 2015) и вклучува доживување на пријатни емоции, ниско ниво на негативни расположенија и високо ниво на задоволство од животот (Дајнер, Лукас и Оиши, 2002, според Ковчо Вукадин, Новак и Крижан, 2016). Поточно кажано, субјективната благосостојба е поим кој ги опфаќа различните проценки што луѓето ги прават за нивните животи, настани, тела, умови и околности во кои живеат и иако е тоа субјективно оценување, манифестациите на тоа оценување можеме да ги набљудуваме објективно преку вербално и невербално однесување, дела, внимание и меморија (Диенер, 2006).

Понатаму, субјективната благосостојба може да се подели на карактеристики, конструкции/аспекти и компоненти/димензии. Според тоа, истакнува Динер (1984, според Туце и Фако, 2014), субјективната благосостојба има три основни карактеристики:

а) субјективна е и зависи од искуството на поединецот;

б) вклучува позитивни фактори, а не само отсуство на негативни фактори;

в) претставува севкупна проценка на различни аспекти од животот на поединецот, со акцент на субјективната евалуација на животот.

Покрај наведеното, вклучува и три специфични аспекти/конструкти (Дајнер, Сух, Лукас и Смит 1999, Проктор, Линли и Малтби 2009, Туце и Фако 2014):

а) позитивни влијанија;

б) негативно влијание на емоционалниот одговор;

в) задоволство од животот (глобално и по поединечни домени).

Со други зборови, субјективната благосостојба се состои од три поврзани, независни фактори: релативно присуство на позитивен афект, отсуство на негативен

афект и воочен квалитет на живот, т.е. задоволство од животот (Хубнер, Сулдо, Смит и Мкнајт, 2004; Работег-Шариќ, Брајша-Жганец и Шакиќ, 2009).

Со групирање на овие три аспекти, таа е поделена на две клучни компоненти/димензии (Ковчо Вукадин, Новак и Крижан 2016):

а) когнетивна;

б) афективна/емоционална.

Притоа, најчесто користен индикатор за емоционалната компонента на субјективната благосостојба е среќата, а когнитивните компоненти на задоволството од животот (Миљковиќ, 2013, според Гајшек, 2018). Иако овие две компоненти се тесно поврзани една со друга (Павот и Динер, 2013, според Туце и Фако, 2014), сепак, тие се разликуваат по одредени карактеристики. Така, афективната компонента на субјективната благосостојба вклучува расположенија и емоционални реакции на настани и ситуации кои се одвиваат во одреден период (Тадиќ, 2010, според Гајшек, 2018), додека когнетивната компонента се заснова на когнитивно расудување за воочено исполнување на потребите и аспирациите (Венховен, 2009, според Тадиќ, 2011).

Кога се зборува за систематизација на субјективната благосостојба според наведените димензии и нивото на проценка, тогаш може да се каже како може да се оцени секоја димензија (афективна и когнитивна), како општа и специфична (Галина и Паис-Либерио, 2011). Ова значи дека афективната компонента се состои од проценка на општото ниво на среќа или доживеани пријатни и непријатни афекти, а когнитивната компонента од проценка на задоволството од животот генерално или во одредени области од животот (Мартин и Хубнер, 2007, според Мауровиќ, Крижаниќ и Класиќ, 2014). Главната разлика помеѓу проценката на задоволството од животот воопшто и проценката по одделни области од животот е во тоа што општото чувство на задоволство од животот подразбира поширока, когнитивно заснована евалуација индивидуално за квалитетот на животот во целина, додека задоволството на одредени области од животот претставува евалуација на конкретни аспекти од животот, како што се: работата, врските, здравјето, семејството итн. (Павот и Динер, 1993).

Мерење на задоволството од животот

Важноста на мерењето на задоволството од животот кај адолесцентите е откриена со бројни студии во кои се покажа дека индивидуалните разлики во задоволството од животот може да предвидат важни животни исходи, како што се: насилство од врсници, осаменост, самодоверба, лидерска способност и дружељубивост, љубов и други општествени односи и развој на интернализирани и екстернализирани проблеми во однесувањето (Мкнајт, Хубнер и Сулдо, 2002; Харанин, Хубнер и Сулдо, 2007; Озбен, 2013; Динер и Рајан, 2009; Динер и Селигман, 2002, според Туце, Фако, Хасанбеговиќ-Аниќ и Алиспахиќ, 2018; Сулдо и Хубнер, 2004).

Понатаму, се покажа дека задоволството од животот е поврзано со бројни конструкции, како што се: ментално здравје, депресија, грижа, самоконцепт, лична контрола, морал, здравје, стрес, самопочит, функционирање на семејството и социјална поддршка (Актон 1994, Аргил, 1999, сите според Пенезиќ, 2006), каде позитивните оценки за задоволството од животот се поврзани со среќата и постигнувањето на т.н. „добар живот“ и негативни оценки со депресија и несреќа (Проктор, Линли и Малтби, 2009).

Генерално, може да се каже дека адолесцентите во просек се многу задоволни од својот живот (Пенезиќ, 2006; Работег-Шариќ, Брајша-Жганец и Шакиќ, 2009) и дека оние кои покажуваат високо задоволство од животот, имаат и високи нивоа на социјална поддршка, повисоки нивоа на емоционална, академска и социјална самоефикасност, пониски нивоа на невротичност, помалку емоционални проблеми во однесувањето и подобро когнитивно и интерперсонално функционирање (Хјубнер и Сулдо, 2006, според Салихагиќ, 2018).

Имајќи го предвид горенаведеното, како дел од ова истражување ќе се испита општото задоволство на животот и задоволството од животот во седум домени: материјална состојба, здравје, достигнувања, односи, лична безбедност, припадност на заедницата и безбедност во иднина.

Во магистерскиот труд е даден даден краток осврт на досегашните странски и домашни истражувања кои се занимаваат со темата за разликите во задоволството од животот и заштитните фактори на индивидуално ниво и на ниво на семејство кај луѓе со проблеми во однесувањето.

II. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

2.1. ОДРЕДУВАЊЕ НА ПРОБЛЕМОТ, ОДНОСНО ПРЕДМЕТОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Предмет на истражување на овој труд претставува влијанието на семејните интеракции и квалитетот во животот врз девијантното однесување на истражуваната група мажи кои издржуваат затворска казна.

2.2. ЦЕЛИ

Целта е истражувањето е преку резултати јасно да се прикаже како токму семејството и квалитетот на живото придонеле за девијантното однесување на поединците. Се смета дека преку резултатите ќе се покаже дека токму слабите семејни интеракции и нискиот квалитет на живот се причинители за појава на девијантното однесвање.

2.3. ЗАДАЧИ

Задачата е да се испитаат 50 издржувачи на затворска казна во битолскиот затвор, мажи, и преку тестови како КОВИ, перцепција на семјни релации, задоволство од животот, да се добијат резултати кои подоцна ќе бидат статистички преставени.

2.4. ХИПОТЕЗИ

Главна хипотеза: Слабите семејни односи и лошиот квалитет на живот негативно влијаат врз појавата на девијантно однесување.

Посебна хипотеза 1: Врз девијантното однесување поголемо влијание имаат семејните релации или задоволството од животот.

Посебна хипотеза 2: Врз девијантното однесување поголемо влијание има брачниот статус отколку семејните релации.

Посебна хипотеза 3: Врз девијантното однесување поголемо влијание има возраста околку семејните релации.

2.5. ВАРИЈАБЛИ

Како варијабли во истражувањето се земаат следните:

- Семејни односи;
- Брачен статус;
- Место на живеење;
- Семејно насилство;
- Зависност.

2.6. МЕТОД НА ИСТРАЖУВАЊЕ, ТЕХНИКИ И ИНСТРУМЕНТИ

Ова истражување ќе се спроведува со мешана истражувачка стратегија – индуктивна и дедуктивна. За неа ќе се определам поради тоа што во истражувањето ќе применам квантитативни и квалитативни стратегии за да добијам квантитативни и квалитативни податоци.

Квантитативни и квалитативни постапки

Од **квантитативни постапки,** ќе се употребуваат следниве:

1. Анкети на издржувачи на затворска казна;
2. Интервјуа со родители/старатели.

Од **квалитативните методолошки постапки,** ќе се употребат следниве:

1. Резултатите добиени од анкети;
2. Факти и извештаи од светот поради споредбена анализа.

2.7. ПОПУЛАЦИЈА И ПРИМЕРОК

Ќе бидат испитани 50 мажи, издржувачи на затворска казна во битолскиот затвор.

2.8. СТАТИСТИЧКА ОБРАБОТКА НА ПОДАТОЦИТЕ

Квантитативни:

1. Статистички показатели – аритметичка средина, медијана;
2. Изработка на прегледи;

3. Мерење на податоци;
4. Кодификација и компјутерска обработка на податоци;
5. Повеќедимензионално табелирање на податоците.

Квалитативни:

1. Кодирање;
2. Интерпретација;
3. Концептуализација.

2.9. ОРГАНИЗАЦИЈА И СПРОВЕДУВАЊЕ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Во поставениот случај за истражување, како резултат на сложеноста на темата којашто се истражува, процесот на тестирање на хипотезите, но и за покомплетното разбирање на појавата којашто треба да се истражува, се користи индуктивна или квалитативна истражувачка стратегија – со цел да се разберат што повеќе објективни, достоверни и квалитативни податоци со кои ќе се одговори на предметот на трудот, на поставените цели и хипотези.

Понатаму, ќе биде претставена квантитативната анализа на резултатите. Поконкретно, со нив ќе се утврди ефектот од промените во организациите. За обработка на податоците, ќе користиме елементарни статистички постапки (пропорции, проценти). Добиените дистрибуции графички ќе ги прикажеме (во форма на пити, графикони, табели итн.) со цел појасна сигнализација на одредени својства на појавата.

Во делот дискусија ќе биде презентирана квалитативна анализа на резултатите. Овде се планираат коментари и дискусии, имајќи ги предвид добиените резултати. Понатаму се предвидува анализа на резултатите и нивно толкување, по што ќе се пристапи и кон докажување на хипотезите.

III. РЕЗУЛТАТИ И ДУСКУСИЈА

Скалите од истражувањето (прикажани во прилог) се приложени пред секој од 50 испитаници – затвореници.

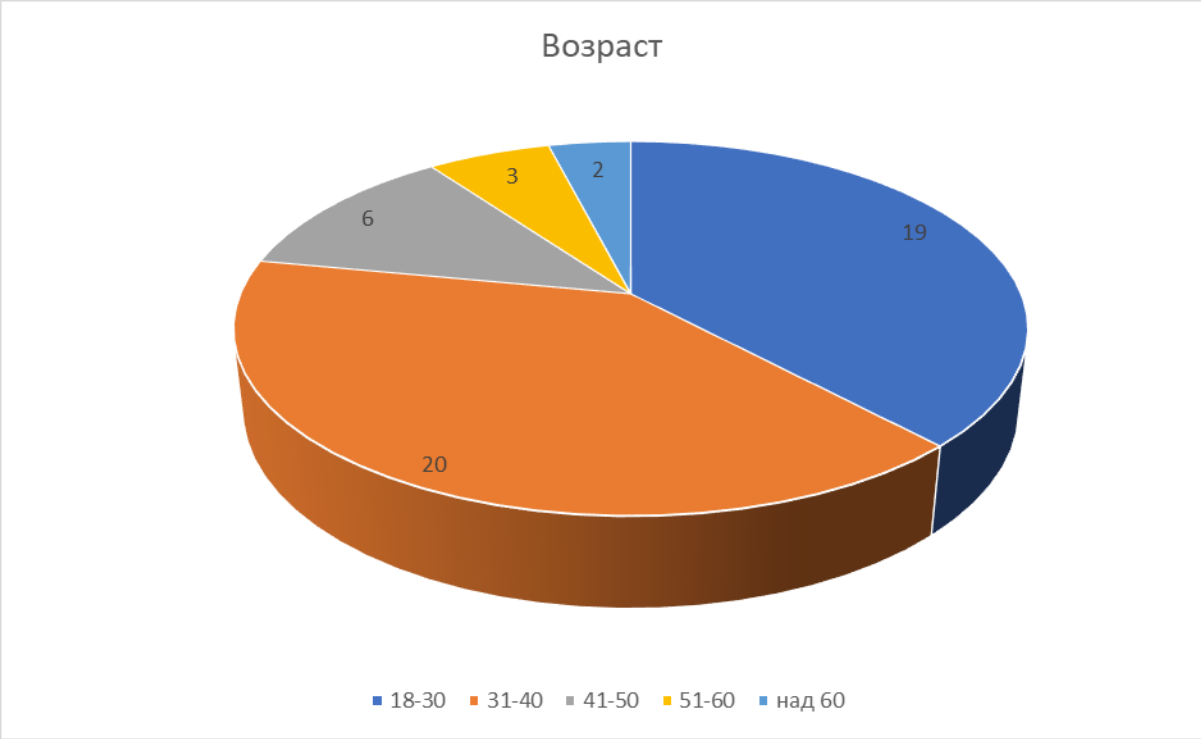
Добиените резултати графички се претставени во продолжение.

3.1. Основни податоци за испитаниците

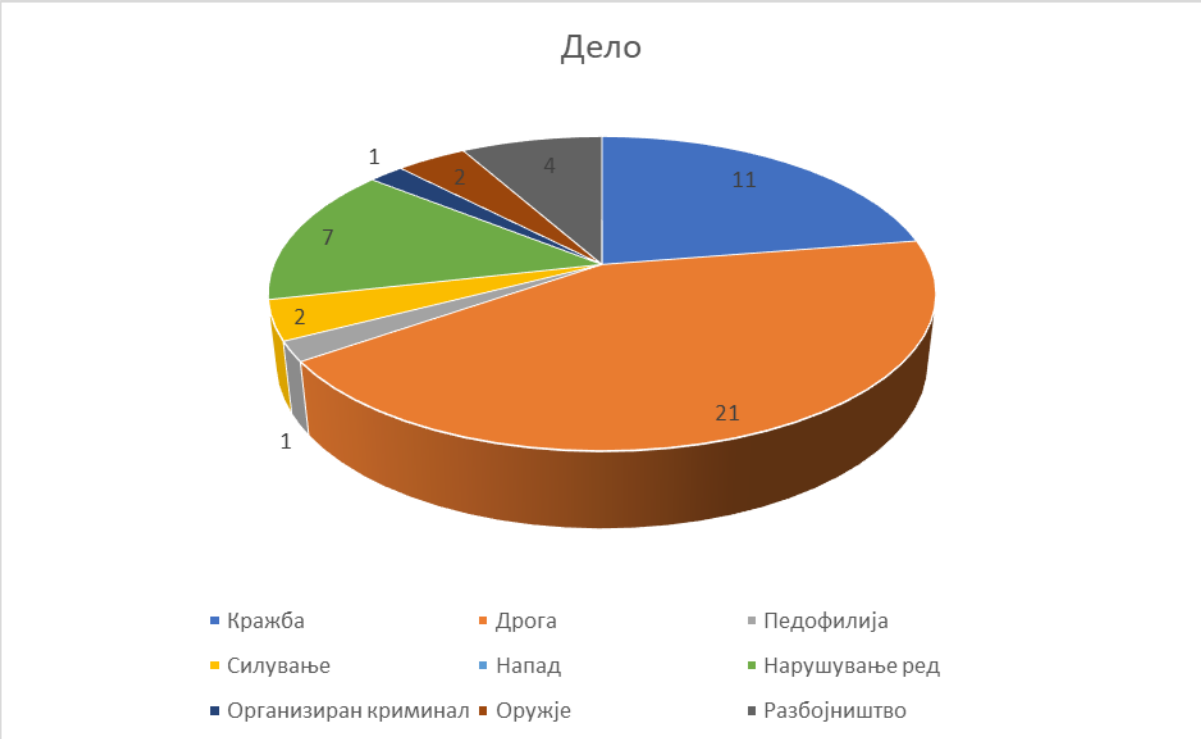
Графикон 1: Брачен статус

Според добиените резултати, се забележува дека 28 од испитаниците се во брак, 19 не се во брак и 3 се разведени.

Графикон 2: Возраст

Најголем процент на испитаници спаѓаат во групата 18-30 и 31-40 години (19 и 20 соодветно).

Графикон 3: Дело за кое одлежуваат казна

Најголем дел од испитаниците во Битола одлежуваат казна затвор за дело дрога или кражба.

3.2. Дескриптивна анализа

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Skewness		Kurtosis	
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error
Возраст	50	1,00	2,00	1,4800	,50467	,083	,337	(2,078)	,662
Брачен.статус	50	1,00	2,00	1,6200	,49031	(,510)	,337	(1,814)	,662
Кривично.дело	50	1,00	3,00	1,8600	,83324	,273	,337	(1,511)	,662
Valid N (listwise)	50								

Возраст

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00 од 20 до 34	26	52,0	52,0	52,0
	2,00 од 35 до 60	24	48,0	48,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Примерокот е рамномерно поделен меѓу помладите (20-34) и повозрасните (35-60), што значи дека анализата може да ги спореди овие две групи без значителна пристрасност. Ако возраста е независна променлива во анализа на девијантното однесување, оваа рамномерна распределба овозможува споредба меѓу двете групи без доминација на една категорија.

Брачен.статус

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00 оженети	19	38,0	38,0	38,0
	2,00 неоженети	31	62,0	62,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Примерокот покажува дека неженетите лица се позастапени (62 %) во однос на оние во брак (38 %). Ако брачниот статус се анализира како фактор што влијае на девијантното однесување, може да се испита дали постои значајна разлика меѓу овие две групи.

Кривично.дело

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00 дрога	21	42,0	42,0	42,0
	2,00 лесно дело	15	30,0	30,0	72,0
	3,00 тешко дело	14	28,0	28,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

Најголем дел од испитаниците (42 %) се инволвирани во кривични дела поврзани со дрога, што може да укаже на важноста на фактори, како што се: социјалната средина, семејните односи и возраста во појавата на вакви прекршоци. 30% се инволвирани во лесни кривични дела, а 28 % во тешки, што покажува дека девијантното однесување е присутно со различен степен на сериозност во овој примерок. Кога се анализираат факторите што влијаат врз девијантното однесување, важно е да се разгледаат брачниот статус, возраста и семејните односи, за да се утврди кои од овие фактори најмногу придонесуваат кон ваквото однесување.

Главна хипотеза: Слабите семејни односи и лошиот квалитет на живот негативно влијаат врз појавата на девијантно однесување.

ANOVA

				Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Задоволство.од.животот	Between Groups	(Combined)		128,206	2	64,103	,838	,439
		Linear Term	Unweighted	74,290	1	74,290	,971	,330
			Weighted	92,939	1	92,939	1,215	,276
			Deviation	35,267	1	35,267	,461	,501
	Within Groups			3365,667	44	76,492		
	Total			3493,872	46			

Семејни.односи	Between Groups	(Combined)		184,663	2	92,332	1,713	,192
		Linear Term	Unweighted	31,277	1	31,277	,580	,450
			Weighted	13,201	1	13,201	,245	,623
			Deviation	171,463	1	171,463	3,182	,081
	Within Groups			2371,167	44	53,890		
	Total			2555,830	46			

- P-вредноста (**0,439**) е многу поголема од 0,05, што значи дека **нема статистички значајни разлики меѓу групите во однос на „Задоволство од животот“**.
- F-вредноста (**0,838**) е мала, што укажува на слаба разлика меѓу групите.
- P-вредноста (**0,192**) е поголема од 0,05, што значи дека **нема статистички значајни разлики меѓу групите во однос на „Семејни односи“**.
- F-вредноста (**1,713**) покажува умерена, но сепак **не значајна** разлика.

Главни наоди:

1. **Нема значајни разлики меѓу групите** во ниту една од двете зависни променливи.
    - За **„Задоволство од животот“**: p = 0,439 (многу поголемо од 0,05).
    - За **„Семејни односи“**: p = 0,192 (исто така поголемо од 0,05).
    - Тоа значи дека **групите не се разликуваат значајно во однос на нивното задоволство од животот или нивните семејни односи**.
2. **Вредностите на F-статистиката се ниски** (0,838 и 1,713), што значи дека варијациите меѓу групите не се доволно големи за да се сметаат за значајни.
3. **Линеарните трендови и отклонувањата исто така не се значајни**, освен мало приближување кај „Deviation“ за „Семејни односи“ (p = 0,081). Тоа може да укажува на мала нелинеарна варијација, но не е доволно силна за да се смета за значајна.

Од ANOVA-анализата (која ја прикажавме претходно), не се покажаа статистички значајни разлики меѓу групите во однос на „Задоволство од животот“ (p =

0,439) и „Семејни односи“ (p = 0,192). Ова значи дека задоволството од животот и семејните односи не се значајно различни меѓу анализираните групи, но не докажува дали тие имаат директно влијание врз девијантното однесување.

Посебна хипотеза 1: Врз девијантното однесување поголемо влијание имаат семејните релации или задоволството од животот.

One-Sample Test

	Test Value = 0					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Моето.семејство	15,784	49	,000	1,86000	1,6232	2,0968
Мојата.мајка	50,965	46	,000	67,29787	64,6399	69,9559
Мојот.татко	57,615	49	,000	64,20000	61,9608	66,4392

- Сите p-вредности (Sig.) се 0,000, што значи дека сите резултати се многу значајни ($p < 0,05$).
- Сите t-вредности се високи, што покажува дека разликите се големи и стабилни.
- Испитаниците генерално имаат позитивен став за своето семејство, особено за својата мајка и татко.

One-Sample T-Test (Моето семејство, Мајка, Татко)

- Овие резултати покажуваат дека **испитаниците генерално имаат позитивни оценки за семејните релации**.
- Високите t-вредности и многу значајните p-вредности (**p < 0,001**) укажуваат дека семејните односи се стабилно оценети како позитивни.
- Ова значи дека **семејните односи можат да имаат значајно влијание врз девијантното однесување**.

Посебна хипотеза 2: Врз девијантното однесување поголемо влијание има брачниот статус отколку семејните релации

One-Sample Test

	Test Value = 0					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Брачен.статус	23,363	49	,000	1,62000	1,4807	1,7593
Кривично.дело	15,784	49	,000	1,86000	1,6232	2,0968

- **t(49) = 23,363, p = 0,000**
- **Средна разлика = 1,62**
- **Довербен интервал: [1,4807 – 1,7593]**
- **Толкување**: Резултатот за брачниот статус укажува на значајно влијание на девијантното однесување, со висока t-вредност (23,363) и p-вредност (p = 0,000), што значи дека разликите се значајни и стабилни. Ова ја поддржува претпоставката дека **брачниот статус има силно влијание врз девијантното однесување**.

Резултатите за брачниот статус укажуваат на тоа дека поединците со различни брачни статуси имаат значајни разлики во девијантното однесување, што го поддржува фактот дека **семејните релации (представени овде преку брачниот статус)** имаат влијание врз девијантното однесување.

Посебна хипотеза 3: Врз девијантното однесување поголемо влијание има возраста околку семејните релации.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,120[a]	,014	(,030)	,83703	,014	,320	2	44	,728

a. Predictors: (Constant), Семејни.односи, Возраст

Резултати:

- **R = 0,120**: Ова покажува дека **корелацијата помеѓу независните променливи (Возраст и Семејни односи) и зависната променлива (Кривично дело)** е многу слаба. Ова значи дека независните променливи не се силно поврзани со зависната променлива.
- **R Square = 0,014**: Само 1,4% од варијансата во **кривичното дело** може да се објасни со **возраста** и **семејните односи**. Ова е многу мала вредност, што укажува на тоа дека моделот не објаснува значителен дел од варијацијата во зависната променлива.
- **Adjusted R Square = -0,030**: Овој индекс е негативен, што дополнително потврдува дека моделот не дава корисни резултати и дека независните променливи (возраст и семејни односи) не се значајни.
- **F Change = 0,320** и **Sig. F Change = 0,728**: Оваа p-вредност е поголема од 0,05, што означува дека моделот нема статистички значајно влијание на зависната променлива. Ова потврдува дека независните променливи немаат силен ефект на девијантното однесување.

ANOVA[a]

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	,449	2	,225	,320	,728[b]
	Residual	30,828	44	,701		
	Total	31,277	46			

a. Dependent Variable: Кривично.дело

b. Predictors: (Constant), Семејни.односи, Возраст

- **Sum of Squares for Regression = 0,449**: Ова е количината на варијанса во зависната променлива која може да се објасни од независните променливи (возраст и семејни односи).
- **Sum of Squares for Residual = 30,828**: Ова е остатокот од варијансата која не е објаснета од моделот.

- **F = 0,320**: Ова е резултат од поделба на **Regression Mean Square** и **Residual Mean Square**. Ниската вредност на F укажува дека моделот не е статистички значаен.
- **Sig. = 0,728**: Ова е p-вредноста за тестот на значајноста на моделот. Како што се очекува, бидејќи p > 0,05, **не можеме да потврдиме дека независните променливи имаат значајно влијание** на зависната променлива (кривичното дело).

Coefficients[a]

Model		95,0% Confidence Interval for B	
		Lower Bound	Upper Bound
1	(Constant)	(1,882)	4,059
	Возраст	(,673)	,348
	Семејни.односи	(,024)	,045

a. Dependent Variable: Кривично.дело

- **Constant (Константа)**: Интервалот за константата е **(1,882) до 4,059**. Тоа значи дека базичното ниво на кривичното дело кога возраста и семејните односи се нула е помеѓу 1,882 и 4,059.
- **Возраст**: Интервалот за коефициентот на возраст е **(-0,673 до 0,348)**. Ова покажува дека возрастата има **негативен ефект** врз девијантното однесување, но оваа вредност е широк интервал, што означува дека ефектот е непредвидлив и зависи од специфичните услови.
- **Семејни односи**: Интервалот за коефициентот на семејни односи е **(-0,024 до 0,045)**. Овој интервал покажува дека **семејните односи имаат мала позитивна корелација** со кривичното дело. Меѓутоа, оваа корелација е мала и исто така треба да се провери статистичката значајност на овој коефициент.

Од **R Square = 0,014** и **F = 0,320**, се гледа дека моделот не е значаен и не објаснува многу варијација во девијантното однесување (кривичното дело). Само мал дел од варијансата може да се објасни со возраста и семејните односи. **Статистичка незначајност**: **p-вредноста од 0,728** потврдува дека моделот не е статистички значаен. Тоа значи дека **возраста и семејните односи немаат значајно влијание** на девијантното однесување во овој случај. **Ниска корелација**: Анализата на коефициентите покажува дека и **возраста** и **семејните односи** имаат многу мал и

непредвидлив ефект на девијантното однесување, и не се значајни за објаснување на варијацијата во зависната променлива.

3.3. Дискусија

Во овој дел ќе следува дискусија за одговорите на прашањата на испитаниците, по што следува преглед на заклучоците од истите.

Кај повеќето прашања поврзани со мајката, испитаниците одговориле со позитивни резултати во поглед на нивниот однос со мајката. Со процент од над 70 % од одговорите се гледа дека односот немал поголеми нарушувања.

Единствена девијација од ваквите резултати имаат прашањата: „Мојата мајка често вика на мене“ и „Со мојата мајка можам да зборувам за интимни работи“, при што резултатите се доста поделени.

Слично како кај скалата за мајката, испитаниците преку одговорите укажуваат на добар однос со таткото. Одговорите со над 70 % го потврдуваат ова тврдење.

Единствена девијација и тука постои кај прашањето: „Мојот татко често вика на мене“, каде одговорите се доста поделени по целиот примерок, но сепак 29 одговори наведуваат дека тоа не е точно.

Од споредбените анализи се гледа дека кај испитаниците нема значителни нарушувања во односите со родителите, ниту пак се видливи некои драстични разлики помеѓу стиловите на двајцата родители. Над 70 % од испитаниците одговориле дека односите со родителите се добри.

Од резултатите на прашалникот за Задоволство од животот, може да се воочат поделени одговори. Во поглед на тоа дали се чувствуваат среќни и дали уживаат во животот, повеќето одговориле потврдно.

Но во поглед на прашањата: „Дали се депресивни и тажни?“, „Дали ги имате условите кои сте ги посакувале и дали би менувале нешто во својот живот?“, испитаниците се главно поделени со одговорите.

Со оглед на презентираните резултати, можеме да дојдеме до следните заклучоци:

Во испитаниот примерок семејните односи биле добри и нивното влијание врз појавата на девијантно однсување е дискутабилно. Но лошиот квалитет на живот влијаел врз појавата на девијантно и криминално однесување. Со ова делумно е докажана главната хипотеза на истражувањето, а тоа е дека слабите семејни односи и лошиот квалитет на живот негативно влијае врз појавата на девијантно однесување.

Во поглед на семејните односи, и нивното влијание, потребни се дополнителни истражувања со сличен примерок на истражување. На големо изненадување, се очекуваше дека испитаниците кои издржуваат казна затвор, ќе имаат значително нарушени семејни односи, но се покажа дека семејните релации кај најголемиот дел биле добри.

Останува да се испитаат некои други криминогени фактори во некои идни истражувања, со што би се комплетирала сликата за ваквите резултати.

Во поглед на посебната хипотеза 1, истата е докажана со фактот дека поголемо влијание врз девијантното однесување имало задоволството од животот, отколку семејните релации.

Всушност, може да се забележи и дека повеќето од испитаниците имале одлични семејни односи во своите родители, со многу мали исклучоци. Значи не постоеле лоши семејни односи кои биле предуслов за појава на девијантно однесување и криминалитет.

Во поглед на посебната хипотеза 2, може да се заклучи дека брачниот статус значително повеќе влијаел за појава на девијантно однесување, отколку семејните релации.

ЗАКЛУЧОК

Проблемот со асоцијалното и деликвентното однесување кај деликвентите станува сè покомплексен и постојано расте. Доколку семејството не може поради внатрешни нарушувања да се организира и адекватно да ги социјализира своите членови, тогаш неговата социјална функција слабее и општеството мора да ја преземе улогата на семејство, и според негово знаење и совест, да му овозможи на младиот човек што побезболно да влезе во светот на возрасните и да стане рамноправен член на заедницата, кој своите бунтови ќе ги реализира на општествено корисен начин, заради сопствениот раст и развој.

Деликвенти доаѓаат од семејства каде што родителите се или разведени или еден родител починал. Исто така, тоа се оние семејства во кои детето поминало дел од своето детство или младост надвор од родителскиот дом. Станува збор за семејства со понизок социоекономски статус, што се одразува на адолесцентите. Општата лоша економска состојба на семејството и недостатокот на храна не се толку важни, како што е недостатокот на облека. Ова донекаде е разбирливо во една супкултура на млади луѓе кои својата припадност во групата и вредноста во групата ја докажуваат со „униформа“ на млади, често купена во скапи бутици. Во исто време, тоа е наследство од културата на возрасните каде што вредноста на една личност се оценува врз основа на вредностите околу него, а не врз основа на вредноста што човекот ја има како личност. Недостатокот на еден вид младешки статусен симбол го принудува адолесцентот на компензаторно однесување кое може да има криминални форми, особено ако адолесцентот е несигурен, со ниска самодоверба и слаби модели на идентификација, дури и ако тоа започнало од семејството. Деликвентот има бавен развој во емотивниот живот, со недиференцирани аспирации според возраста, со намалени способности за симболизација и вербално изразување. Овие карактеристики се формирани во нарушени семејни односи, каде преовладуваат физички пресметки меѓу членовите на семејството, злоупотреба на алкохол, можна криминална историја на еден или двајцата родители и безделничење. Постои тенденција кон суровост и строго казнување. Родителкиот однос спрема децата е загрозен. Во семејството недостасува блискост и поврзаност меѓу членовите. Секоја индивидуа за себе со сопствените интереси е на прво место. Заедницата што недостасува, формално се изразува и преку многу малку социјални собири на членовите на семејството, нема заеднички излети или посети, нема заеднички оброци или разговор за обврски,

задоволства и семејни проблеми. Тоа се семејства во кои родителите ги запоставуваат и ги отфлаат децата. Освен студенило во односите, членовите на семејството инсистираат на интереси, при што материјалните работи добиваат голема вредност. Кај лицата не се развива чувство за припадност како во семејство, така и во вонсемејните групи. Потребата за дружење е искривена и насочена на патот на типично девијантно дружење во адолесценцијата - без продлабочување на односот и без емоционално вложување.

Егзогената етиологија, како дел од општата криминологија, ги истражува и проучува егзогените криминогени фактори кои предизвикуваат личноста да се однесува неморално и несоцијално. Станува збор за општествената средина во која личноста работи и живее и нејзиното влијание врз деструктивното однесување на личноста. Според тоа учење, за да се појави асоцијално однесување на личноста, треба да постојат сложен сплет на влијанија и различни фактори, врски, односи и лични особини, дадени во мноштво различни комбинации и изразени (манифестирани) како динамичен процес.

Така, условно, сите тие и такви околности и нешта, можат да се поделат во три групи[1]:

• Во првата група би биле причините за појава на девијантни однесувања на личноста;

• Во втората група би биле условите за девијантно однесување и

• Во третата група би биле поводите за девијантно однесување.

Непосредните причини за девијантно однесување, најчесто се:

1) економските кризи;

2) поскапување на условите за живот;

3) осиромашувањето и бедата;

4) станбената криза;

[1] Аслимоски П. Спасовски Ј. и Бачановиќ О. (2006). *Педагошка социопатологија*, Битола, стр. 85

5) масовната проституција, алкохолизмот, наркоманијата и другите социопатолошки појави;

6) деградираните семејства;

7) политичките, културните и други судири во општеството;

8) коренити промени во вредносните системи во општеството (како што е сега случајот со поранешните социјалистички);

9) појавите на воени услови и војни итн.

За да се случи некоја асоцијална појава, не е доволно да постои само причина како каузална врска меѓу делото и последицата, туку е потребно да постојат и погодни услови кои ќе овозможат полесно да се изврши тој чин. На пример, ако некоја индивидуа сака или е склона да почне да се дрогира, тогаш дружењето со таквите особи ќе претставува поволен услов за да се впушти во таквиот чин.

Во категоријата поволни услови за девијантно однесување, би можеле да се набројат овие влијанија и однесувања:

1. несоодветна организираност на превентивната функција за попречување и сузбивање на асоцијалните и аморалните појави;
2. непостоење на соодветна контрола и инспекција;
3. нефункционирање на правната држава: несоодветно функционирање на органите за безбедност и правосудните органи;
4. негативното влијание на печатот, радиото, телевизијата, филмот и другите средства за масовно комуницирање;
5. злоупотреба на користењето на слободното време;
6. влијание на одредени места и објекти во кои постои зголемена криминална и социопатолошка активност;
7. располагањето на поединци со знаење и погодни средства за асоцијални и аморални однесувања;
8. отсуство на етички и морални принципи кај граѓаните итн.

По сите тестирани хипотези, може да се заклучи дека **возраста, семејните односи, брачниот статус и задоволството од животот** не се статистички значајни предиктори на **кривичното дело (девијантното однесување)**. Моделите не објаснуваат значителен дел од варијацијата во зависната променлива, што укажува дека **други фактори** (можеби психолошки, социоекономски или други лични карактеристики) може да играат поважна улога во формирањето на девијантно однесување.

ЛИТЕРАТУРА

1. Afifi, T. O., Brownridge, D. A., MacMillan, H., Sareen, J. (2010). The Relationship of Gambling to Intimate Partner Violence and Child Maltreatment in a Nationally Representative Sample. Journal of Psychiatric Research, 44, 331-337.

2. Bilić, V. (2012). Životni ciljevi adolescenata sklonih kockanju. Život i škola, 27, 77-93.

3. Bilić, V., Opić, S. (2013). Adolescentsko kockanje: uloga spola, nekih obiteljskih i školskih čimbenika. Školski vjesnik, 62(4), 455-478.

4. Blaszczynski, A., Wilson, A. C., McConaghy, N. (1986). Sensation seeking and pathological gambling. British Journal of Addiction, 81(1), 7-113.

5. Blaszczynski, A., Nower, L. (2002). A pathways model of problem and pathological gambling. Addiction, 97, 487-499.

6. Bojčić, K. (2016). Prevencija ovisnosti o kockanju kod adolescenata. Diplomski rad. Osijek: Studij pedagogije i povijesti na Filozofskom fakultetu u Osijeku.

7. Bulić, M. (2015). Utjecaj obiteljskih prilika na poremećaje u ponašanju adolescenata.

Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za pedagogiju i Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

8. Calado, F., Alexandre J., Griffiths, M. D. (2016). Prevalence of Adolescent Problem Gambling: A Systematic Review of Recent Research. Journal of Gambling Studies,

33(2), 397-424.

9. Campbell, C., Derevensky, J., Meerkamper, E., Cutajar, J. (2011). Parents' Perceptions of Adolescent Gambling: A Canadian National Study. Journal of Gambling Issues, 25(25), 36-53.

10. Casey, D. M., Williams, R. J., Mossière, A. M., Schopflocher, D. P., el-Guebaly, N., Hodgins, D. C., Smith G. J., Wood, R. T. (2011). The role of family, religiosity, and behavior in adolescent gambling. Journal of Adolescence, 34, 841-851.

11. Cook, S., Turner, N., Paglia-Boak, A., Adlaf, E., M., Mann, R. E. (2010). Ontario Youth Gambling Report: Data from the 2009 Ontario Student Drug Use and Health Survey. Problem Gambling Institute of Ontario.

(https://www.problemgambling.ca/EN/Documents/OntarioYouthGamblingReport2010_Final.pdf) 54

12. Čorak, D., Krnić, D., Modrić, I. (2013). Kocka i mladi. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Ravnateljstvo policije.

13. Derevensky J. L., Gupta, R. (2004). Adolescents with Gambling Problems: A Synopsis of our Current Knowledge. The Electronic Journal of Gambling Issues, 1-22.

14. Derevensky, J. L., Gupta, R., Winters, K. (2003). Prevalence Rates of Youth Gambling Problems are the Current Rates Inflated. Journal of Gambling Studies, 19(4), 405-425.

15. Derevensky, J. L., Dickson, L., Gupta, R. (2008). Adolescent attitudes toward gambling. Revista Brasileira de Terapias Cognitivas, 4(1), 1-17.

16. Dickson, L., Derevensky, J. L., Gupta, R. (2008). Youth Gambling Problems: Examining Risk and Protective Factors. International Gambling Studies, 8(1), 25-47.

17. Dodig, D. (2013). Obilježja kockanja mladih i odrednice štetnih psihosocijalnih posljedica. Doktorska disertacija. Zagreb: Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta u Zagrebu.

18. Dodig, D., Ricijaš, N. (2011). Obilježja kockanja zagrebačkih adolescenata. Ljetopis socijalnog rada, 18(1), 103-125.

19. Dodig, D., Ricijaš, N., Rajić-Stojanović, A. (2014). Sportsko klađenje studenata u Zagrebu – doprinos uvjerenja o kockanju, motivacije i iskustva u igrama na sreću. Ljetopis socijalnog rada, 21(2), 215-242.

20. Đuranović, M. (2014). Rizično socijalno ponašanje adolescenata u kontekstu vršnjaka. Školski vjesnik, 63(1/2), 119-132.

21. Elton-Marshall, T., Leatherdale S., T., Turner, N. E. (2016). An Examination of Internet and Land-Based Gambling Among Adolescents in three Canadian Provinces: Results

from the Youth Gambling Survey (YGS). BMC Public Health, 16:277.

22. Felsher, J. R., Derevensky, J. L., Gupta, R. (2003). Parental Influences and Social Modelling of Youth Lottery Participation. Journal of Community and Applied Social Psychology, 13, 361-377.

23. Ferić Šlehan, M. (2008). Rizični i zaštitni čimbenici u obiteljskom okruženju: Razlike u procjeni mladih i njihovih roditelja. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 44(1), 15-26.

24. Gay, J., Gill, P. R., Corboy, D. (2016). Parental and Peer Influences on Emerging Adult Problem Gambling: Does Exposure to Problem Gambling Reduce Stigmatizing Perceptions and Increase Vulnerability? Journal of Gambling Issues, 33, 30-51. 55

25. Gonzalez-Ibanez, A., Mora, M., Gutierrez-Maldonado, J., Ariza, A., Lourido-Ferreira, M. R. (2005). Pathological Gambling and Age: Differences in Personality, Psychopathology and Response to Treatment Variables. Addictive Behaviours, 30, 383-388.

26. Grant, J. E., Potenza M. N. (2004). Pathological Gambling - A Clinical Guide to Treatment. American Psychiatric Publishing.

27. Gupta, R., Derevensky, J. (2000). Adolescents with Gambling Problems: From Research to Treatment. Journal Of Gambling Studies, 16(2/3), 315-342.

28. Gupta, R., Derevensky, J. L. (2008). Gambling Practices Among Youth: Etiology, Prevention and Treatment. Adolescent Addiction: Epidemiology, Assessment and Treatment, 207-229.

29. Hardoon, K. K, Derevensky J. L. (2002). Child and Adolescent Gambling Behavior: Current Knowledge. Clinical Child Psychology and Psychiatry, 7(2), 263-281.

30. Hayer, T., Griffiths, M. D. (2014). Gambling. Handbook of Adolescent Behavioral

Problems, 539-558. (https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-1-4899-7497-6_28#page-1)

31. Hing, N., Russell, A., Tolchard, B., Nower, L. (2016). Risk factors for gambling problems: an analysis by gender. Journal of Gambling Studies, 32(2), 511-534.

32. Huang, J-H., Boyer, R. (2007). Epidemiology of Youth Gambling Problems in Canada: A National Prevalence Study. The Canadian Journal of Psychiatry, 52(10), 657-665.

33. Itković, Z. (1995). Roditelji kao odgojitelji: Uloga obiteljskog odgoja u prevenciji zloupotrebe droga. Društvena istraživanja Zagreb, 4(4-5), 575-586.

34. Ivandić Zimić, J. (2010). Rizični čimbenici za pojavu ovisnosti o drogama s naglaskom na čimbenike u obiteljskom okruženju. Kriminologija i socijalna integracija, 19(1), 1-130.

35. Keresteš, G., Brković, I., Kuterovac Jagodić, G., Greblo, Z. (2012). Razvoj i validacija Upitnika roditeljskog ponašanja. Suvremena psihologija, 15(1), 23-42.

36. King, D. L., Delfabbro, P. H. (2016). Features of Parent-Child Relationships in Adolescents with Internet Gaming Disorder. International Journal of Mental Health and Addiction

37. Becker, S. H. (1963). Outsiders : studies in the sociology of deviance. New York : The Free Press.

38. Durkheim, E. (1893, 1972). O podjeli društvenog rada. Zagreb : Hrvatsko sociološko društvo, Jesenski i Turk.

39. Durkheim, E. (1895, 1999). Pravila sociološke metode. Zagreb : Hrvatsko sociološko društvo, Jesenski i Turk.

40. Durkheim, E. (1897, 1951). Suicide: a study in sociology.

41. Erikson K. T. (1962). Notes on the Sociology of Deviance. Social Problems. 9(4), 307-314.

42. Haralambos M, Holborn M. (2002). Sociologija: teme i perspektive. Zagreb, Golden marketing

43. Jašović Ž. (1983). Kriminologija maloljetničke delikvencije. Beograd, Naučna knjiga
44. Bošković M. (2006). Kriminologija. Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet
45. Wasserman, G. A., Keenan, K., Tremblay R. E., Coie J. D., Herrenkohlм, T. I., Loeber, R., Petechuk, D. (2003). Risk and Protective Factors of Child Delinquency, Child delinquency, Bulletin Series, U.S. Department of Justice, www.ojjdp.ncjrs.org
46. Andrews, D. A., Bonta, J. (2006). A Psychology of Criminal Conduct (4th Edition). New York, LexisNexis Group
47. Ricijaš N. (2009). Pripisivanje uzročnosti vlastitog delinkventnog ponašanja mladih, Doktorska disertacija, Pravni fakultet u Zagrebu, Studijski centar socijalnog rada, Zagreb
48. Milošević N. (2004). Porodica i socijalno ponašanje dece. Novi Sad, Savez pedagoških društava Vojvodine
49. Ledoux S., Miller, P. (2002). Choquet M, Pant M. Family Structure, Parent-Child Relationship, and Alcohol and other Drug use among Teenagers in France and the United Kingdom. Alcohol and Alcoholism, 37, 52-60
50. Keresteš G. (1999). Agresivno i prosocijalno ponašanje školske djece u kontekstu ratnih zbivanja provjera posredujućeg utjecaja roditeljskog ponašanja, Doktorska dizertacija, Filozovski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
51. Shader M. (2004). Risk Factors for Delinquency, An Overview, NCJ 207540, Criminology, 4, 2, 161-194 http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/frd030127.pdf
52. Loeber R i Stouthamer-Loeber M. (1986). Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems and delinquency. U: M. Tonry i N. Morris (Ur.), Crime and justice, Vol. 7. 29-147. Chicago, University of Chicago Press
53. Ruchkin V. (2002). Family Impact on Youth Violence. In Corado, R.R., Roesch, R., Hart, S.D. Gierowski, J. K. (Eds.). Multi-Problem Violent Youth (pp. 105-115). Amsterdam, IOS Press, 2002.
54. Rutter M., Giller H., Hagell A. (1998). Antisocial Behavior by Young People. Cambridge, UK, Cambridge University Press
55. Hoeve, M., Smeenk, W., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M. van der Laan PH, Gerris JRM, Dubas JS. (2007). Long-Term Effects of Parenting and Family Characteristics on Delinquency of Male Young Adults, European Journal of Criminology
56. Farrington D. P. (2002). Multiple Risk Factors for Multiple Problem Violent Boys, (u) Corado RR, Roesch R, Hart SD, Gierowski JK (ur), Multi-Problem Violent Youth, IOS Press, Amsterdam, 23-34

57. Vukasović A. (1999). Obitelj – vrelo i nositeljica života. Zagreb, Hrvatski katolIčki zbor MI

58. Prvčić I, Rister M. (2014). Deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj (ADHD/ADD). Skinuto 1.4.2015. s http:/public.srce.Hr/hud/Tekstovi/hiperaktivnost.html